

מלחמות אבודות מראש

הרב מרדכי ברויאר

תגליתו של גליליאו, שהארץ מסתובבת סביב צירה אחת ביממה ומקיפה את השמש אחת בשנה, נדחתה בזעם על ידי הכנסייה הנוצרית, ואלמלא הראה את עצמו כמי שחוזר בו מדעתו, כבר היה מוצא להורג בעוון כפירה. עבר זמן רב עד שהכנסייה חזרה בה מהתנגדותה, והיום לא נותר עוד אדם בעולם הנוצרי שלא יודה בפה מלא שאכן הדין היה עם גליליאו במלחמתו עם הכנסייה.

קשה לנו היום להבין את עצם המלחמה הזאת שאנשי הדת ניהלו כאן עם המדע. מסתבר שהם הוכיחו את דעתם ממשמע לשון המקרא המתאר במקומות שונים את מהלך השמש בשמים. אולם גם הם היו צריכים לדעת שאלו הם דקדוקי עניות שאינם מוכיחים כלום. אף על פי כן הם עמדו על דעתם בתקיפות והיו גם מוכנים להרוג עליה, שכן היה נראה להם שהמדע לא סתר כאן רק את המשתמע מפשוטו של המקרא, אלא הוא העמיד בסימן שאלה את אחד מעיקרי האמונה, שהרי באותו זמן היו הכול מאמינים שה' הוא הגורם שהשמש יקיף את הארץ; ולא עוד, אלא עצם האמונה במציאות ה' הייתה מבוססת על העובדה, ש'הגלגל סובב תמיד ואי אפשר שייסוב בלא מסבב'.¹ אך הנה בא אדם ואומר שהשמש בכלל איננו 'מסתובב', ומכאן שגם אין הוא יכול להאמין שה' גורם שהשמש יקיף את הארץ, ונמצא שעצם אמונתו בה' אין לה על מה שתסמוך. וכל אלה הם דברי כפירה שהאומר אותם חייב מיתה.

1 רמב"ם, הלכות יסודי התורה א, ה.

על פי הדברים האלה נוכל להעריך את משמעות הניצחון שהמדע נחל כאן במלחמתו עם הדת. נראים הדברים כאילו המדע ניצח כאן את הדת, ואין שום ספק שיש אנשי מדע המפרשים כך את משמעות ניצחונם; אך לאמיתו של דבר, המדע רק העלה את הדת למדרגה גבוהה יותר. תחילה הוא לימד את אנשי הדת פרק בפשוטו של מקרא, שאחד מעיקריו הוא 'דיברה תורה כלשון בני אדם', ואחר כך הוא חינך את אנשי הדת להבחין בין האמונה בטהרתה ובין המציאות המעוצבת או המפורשת על ידה. כי האמונה רק אומרת שה' הוא הגורם לכל המאורעות, והוא המסבב את כל התוצאות – בין שהשמש מקיף את הארץ, ובין שהארץ מקיפה את השמש; ואילו השאלה מי הוא המקיף ומי הוא המוקף לא נידונה כלל על ידי האמונה, אלא היא מסורה לשיפוטו הבלעדי של השכל האנושי. נמצא, שהמדע לא ניצח כאן את האמונה, אלא הוא ניצח רק את התפיסה הפרימיטיבית והמיושנת של כוהני הדת – שהאמונה בטהרתה מעולם לא הזדהתה איתה.

אולם ראוי לציין: כל המאבק הזה בין אנשי הדת ובין איש המדע התנהל רק במסגרת הדת הנוצרית, ואילו גדולי ישראל מעולם לא נטלו בו חלק. ונראה מדבריהם – ועוד יותר משתיקתם – שאי אפשר שתהיה סתירה בין האמונה כפי שנמסרה בתורה ובין המציאות כפי שנתגלתה במדע. כי המציאות איננה חלק של האמונה, אלא היא מושא של האמונה. ותהא המציאות אשר תהא – לעולם ה' הוא המחולל אותה והמנהיג אותה כרצונו.

על ההבדל הזה בין האמונה הדוגמטית של הנצרות ובין האמונה המשוחררת של היהדות כבר העמיד מרן הרב קוק. הוא ראה בזה סימן לרוחב האופקים של גדולי ישראל המסוגלים להתעלות מעל דקדוקי העניות של קטני הדעת והרגלי מסורת החשיבה של דורות העבר. תלמידי-חכמים מרבים שלום גם בעולם הרוח, ואין הם רואים casus belli בכל מקום שהמציאות המתחדשת סותרת את פשוטי המקראות ואת האמונות המיושנות שכבר אבד עליהן כלח.

ואולם, אף על פי שיש לנו זכות להתגאות ביחס הזה של גדולי ישראל אל תגליות המדע שבזמנם, נראה שהשקפתו של הרב קוק בעניין זה הייתה אופטימית מדי, שכן לאמיתו של דבר לא תמיד ולא בכל התקופות אנחנו מוצאים פתיחות דומה לרעיונות חדשים ולמציאות חדשה. הכלל 'חדש אסור מן התורה' שולט על פי רוב גם בעולם הרוח וגם בעולם המעשה של היהדות, והוא עיכב לא פעם התפתחות

בריאה וטבעית שהשעה הייתה צריכה לה, ואף גרם למלחמות מיותרות רבות שמלכתחילה לא היה כל סיכוי לנצח בהן.

ארבע מהפכות² טלטלו את ישראל טלטלה עזה במאתיים השנה האחרונות ושינו עד לבלי הכר את דמותו הרוחנית של העם ואת מציאותו החומרית. בכל המהפכות האלה נראה היה לחכמי התורה כאילו סכנה נשקפת לעצם קיום היהדות, ולפיכך יצאו חמושים כדי להילחם את מלחמת הקיום של התורה. אך כל המלחמות האלה היו מלחמות אבודות מראש שהתבוסה בהן הייתה בלתי-נמנעת, כי הן נערכו למען מציאות שכבר עבר זמנה ושום כוח שבעולם לא יוכל להחזיר אותה. ודווקא משום כך אותה תבוסה לא הייתה תבוסה של התורה, אלא הייתה זו תבוסה של אידאות מיושנות שרק הרגל המסורת של מציאות העבר זיהה אותן עם התורה, ואילו התורה עצמה רק יצאה מחוזקת על ידי התבוסה הזאת, שכן נתברר עתה שרק המציאות משתנה ומתחלפת מדור לדור, ואילו התורה היא נצחית, ויש לה בשורה חדשה לכל דור. על הבשורה הזאת אמרו חכמים שבכל יום ויום הקב"ה מחדש הלכה בבית דין של מעלה.³ ואין אדם מסוגל לשמוע את הבשורה הזאת אלא אם כן השתחרר מהרגל המחשבה של דור העבר והוא עומד בשתי רגליו במציאות החדשה של דור ההווה.

א. מהפכת ההשכלה

המהפכה הראשונה התחוללה בהשפעת ה'השכלה'. קשה מאוד להגדיר בדיוק מה הייתה הסכנה שרבנים וראשי ישיבות ראו בתנועה זו. אפשר לומר שהם פחדו מהסתירות שבין מסקנות המחקר המדעי ובין האמונות המקובלות והמקודשות, אך לפי זה כל המלחמה הזאת הייתה מלחמה על דקדוקי עניות, שלא היה כדאי לנהל אותה כלל. משום כך מסתבר, שהם לא נלחמו רק בדעות הכוזבות של ההשכלה, אלא הם ראו סכנה בעצם ההתעסקות במדעים שתסיח את דעת הצעירים מלימוד התורה. אולי בצדק חששו משלל האורות הבוקע מהמדעים, שאור התורה יחוויר לעומתו, והוא יגרום להם לעזוב את אוהלה של תורה ולמצוא

2 על מהפכות ביהדות ראו גם יצחק ברויאר, ציוני דרך, ירושלים תשמ"ב, עמ' 131-146.

3 בראשית רבה מט, ו.

את סיפוקם הרוחני באקדמיות ובמכוני מחקר. לפיכך, כאשר ראשי ישיבות נלחמו בהשכלה הם נלחמו לאמיתו של דבר את מלחמת הקיום של הישיבה, והיה נראה להם שאם יפסידו במלחמה הזאת, ההשתלמות במדעים תהיה האידאל של כל אדם משכיל, ואילו התורה תהיה מונחת בקרן זווית, אין דורש לה ואין מבקש.

היום אנחנו כבר יודעים שהם הפסידו במלחמה הזאת, שהרי היום – הרוב המכריע של הצעירים הדתיים אכן הולך לאוניברסיטה כדי ללמוד שם מקצוע שיוכל להתפרנס ממנו. ואולם, חובה עלינו להבין מה ראו גדולים וחכמים לנהל את המלחמה הזאת, שמלכתחילה לא היה כל סיכוי לנצח בה, שהרי בכל התקופות ובכל הזמנים היה רוב עם ישראל מתפרנס מיגיע כפיו, ורק בני עלייה והם מועטים הקדישו את חייהם לתורה בלבד, ובה מצאו את מקור פרנסתם. חכמי ישראל בוודאי לא רצו לשנות את המצב הזה שאיננו ניתן לשינוי כלל, ואף על פי כן הם נלחמו בהשכלה. אך בכך הם לא ביקשו למנוע את הצעירים מלעבוד לצורך פרנסה, אלא הם ביקשו להכתיב להם מהי העבודה שמותר לאדם להתפרנס ממנה. מותר לו להיות סנדלר או חייט, לוטש יהלומים או עוסק במסחר; ומותר לו גם להקדיש זמן בנעוריו כדי ללמוד את המקצוע שיוכל להחיות בו את נפשו. אך אסור לו להיות רופא או כימאי או מהנדס, ואין צריך לומר שאסור לו ללכת לאוניברסיטה כדי להתמחות במלאכות אלה. הבחנה זו בין מלאכה 'מותרת' ובין מלאכה 'אסורה' בוודאי טעונה הסבר.

אכן, מלחמת ראשי הישיבות בהשכלה לא הייתה, ולא יכולה הייתה להיות, מלחמה במדעים ובמקצועות התלויים בהם, אלא גדולי ישראל נלחמו על עצם מעמד התורה בישראל. לשעבר, הכיר כל אדם מניסיונו האישי את מעלתו היתרה של העיסוק בתורה, שכל עסק אחר לא ישווה לו; שהרי כל היום הוא עסק במלאכתו, אך בין שהייתה זו מלאכת כפיים ובין שהייתה זו מלאכת תיווך או ארגון – הרי הסיפוק היחיד שהוא מוצא בה, שהיא נותנת לו די מחסורו אשר יחסר לו כדי להחיות את נפשות בני ביתו. ורק כאשר הוא חוזר ממלאכתו לעת ערב והולך לבית המדרש כדי לשמוע שם שיעור גמרא, הוא ימצא סיפוק אמיתי. או אז הוא רואה, שכל היום עסק בדברים חומריים, גשמיים שהנפש לא תימלא בהם, ורק עתה הוא עוסק בעבודה אינטלקטואלית שהשכל מוצא בה עניין; הוא מקשה קושיות ושומע תירוצים שכולם בתחום הרוח. וכאשר הוא משווה את השעה הזאת של קורת רוח עם מה שעשה כל היום במסגרת מלאכתו, נדמה לו שכל היום לא היה כדאי אלמלא זכה עתה לעסוק בתורה. ומיד הוא לומד לאהוב

את התורה ולכבד את התורה, ובכל לב הוא מברך את ברכת התורה שאיננה רק ברכת המצוות, אלא היא ברכת שבח והודיה לה' שהעריב על פיו את דברי התורה ושם את חלקו בין יושבי בית המדרש, שהעיסוק הרוחני הוא העונג היחיד של חייהם.

והאמור בכבוד התורה אמור גם בכבוד לומדיה. כאשר אדם הולך בשבת לבית הכנסת ורואה ב'מזרח' את הרב שאור התורה קורן מעור מפניו, מאליו הוא מעריך את האיש הזה וחולק לו כבוד, שהרי הוא יודע את עומק ההבדל שבינו ובין הרב: הוא עסק כל השבוע בעניינים חומריים, שכולם בתחום המעשה הגשמי ורוח אין בהם; ואילו הרב הזה הוא איש רוח אמיתי, שהדבר היחיד המעניין אותו הוא התלמוד ומפרשיו. כל השבוע היה מוטרד מסתירה מזעזעת בין שני מאמרים של הרמב"ם, שלית נגר ובר נגר דיפרקינה. וכאשר מצא בסופו של דבר את הפתרון, היה רוצה לצאת בריקוד מרוב שמחה. וכל באי בית הכנסת חשים בשמחה הזאת של איש הרוח שהתגבר על בעיה שכולה בתחום הרוח. איך אפשר שלא להעריך את האיש הזה שכל מעייניו הם שכל והיגיון ורוח!

אולם כל הכבוד הזה וכל המעמד הזה הועמד בסכנה על ידי ההשכלה, שהרי היא שתגרום שהצעירים העוזבים את הישיבה לא יתפרנסו כזגגים או כסוחרים, אלא ילכו לאוניברסיטה ויתפרנסו אחר כך כרופאים או כפיסיקאים. ועתה הגע בעצמך: אדם יושב כל היום במעבדה וחוקר תופעה בתחום מחקר הטבע ובסוף מוצא פתרון חדש שאיש לא מצא לפניו – רק מי שזכה להישג כזה מכיר את הסיפוק ואת השמחה שהוא גורם לאדם; וכבר אמרו חכמים, אין שמחה כהתרת הספקות. וכאשר הוא חוזר מן המעבדה לעת ערב והולך לבית המדרש כדי 'לקבוע עתים לתורה' – גם אם נתמזל מזלו, ומגיד השיעור הוא מומחה וגדול בתורה, הרי בלי משים הוא משווה את החוויה הרוחנית של לימוד התורה לחוויה הרוחנית של העיסוק בפיסיקה, ולא תמיד ברור לו איזו משתי החוויות האלה גדולה יותר. וכעין זה ממש כאשר הוא הולך בשבת לבית הכנסת ורואה שם את הרב. הוא יודע שהרב הזה עסק כל השבוע בענייני רוח – ממש כשם שהוא עצמו עסק כל השבוע בענייני רוח. והרי הוא שואל את עצמו: היש באמת בינינו הבדל כל כך תהומי?

נראה לי, שזהו בדיוק המצב שגדולי ישראל ביקשו למנוע כאשר נלחמו מלחמת חורמה בהשכלה. אולם הייתה זו מלחמה אבודה מראש, שלא היה כל סיכוי לנצח בה, שהרי הם נלחמו נגד המציאות ששום כוח שבעולם לא יוכל לבטל אותה.

לשעבר היה אפשר לבסס את כבוד התורה על הכבוד הטבעי שבעלי מלאכה רוחשים לאנשי הרוח. אך הזמן הזה עבר ובטל מהעולם. היום האפשרויות להתפרנס מעבודה אקדמאית הן מרובות והן קורצות ומפתות כל בחור וטוב לבחור במסלול כזה. והואיל וגם אי אפשר למצוא שום מקור בהלכה האוסר ללמוד רפואה או מתמטיקה או כל מקצוע אקדמי אחר, אין סכר בעולם היכול לעצור את השיטפון הזה של מי הדעת והחוכמה.

ואולם, אף על פי שהמלחמה בהשכלה נחלה תבוסה, ולא היה אפשר שלא תנחל תבוסה, לא הייתה זו תבוסה של התורה, אלא הייתה זו תבוסה של אותה דעה מיושנת התולה את כבוד התורה במציאות מסוימת שעבר זמנה. ואילו התורה עצמה רק יצאה מחוזקת מהתבוסה הזאת, שכן נתברר עתה שמעלת התורה איננה רק מעלת הרוח על החומר, אלא מעלתה ניכרת דווקא בתחום הרוח, שהרי שם היא ממחישה את מעלת הקודש על החול. ואלה אינן מליצות בעלמא, אלא דברים הלקוחים מן המציאות בכל מקום שאקדמאים דתיים מתפללים בו בבית כנסת אחד. אני עצמי זכיתי זה קרוב לארבעים שנה לתת שיעור גמרא לפני ציבור גדול של 'בעלי בתים' אנשי רוח, כולם פרופסורים באוניברסיטאות, כולם עוסקים כל היום במחקרים מדעיים – ואף על פי כן לא ימצאו סיפוק בעבודתם הרוחנית אם לא יקדישו שעות אחדות בשבוע ל'קביעת עתים לתורה'. לפעמים קשה לי לכבוש את ההתרגשות שלי, כאשר אני שומע את הרצינות ואת להט הוויכוח שלהם עם הסברות שאני נאלץ לחדש כדי להסביר את הגמרא. לא תמיד אני יוצא מנצח בוויכוח הזה, לפעמים אני מצליח לשכנע אותם ולפעמים אני נאלץ להודות שהסברה היא דחוקה. ותמיד אני שואל את עצמי, במה שונים האנשים האלה מחבריי בישיבת 'חברון', שהתווכחו עם ראש הישיבה כאשר הרצה לפניהם את השיעור השבועי. ואני מעיד עליי שמים וארץ – אין שום הבדל ביניהם. פה ושם אנשים עמלים בתורה, והתורה היא כל משאת נפשם באותה שעה. ואני חוזר ושואל את עצמי כל פעם מחדש, מה מריץ את האנשים האלה אליו פעמים אחדות בשבוע כדי לעסוק בסוגיה הנוגעת להם כשלג דאשתקד? מה איכפת להם אם הרמב"ם מיושב או מוקשה? מסתבר שאיכפת להם! כי הם יודעים שאין די לו לאדם בחיי הרוח של החול, אלא נפשו משתוקקת גם לחיי הרוח של הקודש – ואת זה הם ימצאו רק בשיעור קבוע של גמרא. והלוא השיעור שלי איננו אירוע חריג, אלא שיעורים מסוג זה מתקיימים ברבבות בתי מדרש ובתים פרטיים בכל מקום שיהודים דתיים גרים בו בשכונה אחת ומתפללים שם בצוותא. והם מעידים

על ניצחון התורה במאבקה עם ההשכלה – שהתברר דווקא על ידי התבוסה שנחלה במאבק הזה.

שח לי אחד מתלמידיי: באוניברסיטה העברית שבהר הצופים יש בכל יום מניינים לתפילת מנחה יותר מאשר בכל ישיבת פוניבז'. ופרופסור אחד אמר לי בפליאה אין-סופית: שמעת על אנשי 'חברותא' באוניברסיטה העברית? אלו הם סטודנטים המקדישים שעות בכל שבוע לשמוע שיעורי תורה – בלי שיפיקו כל תועלת מכך ללימודיהם האקדמיים! איך אתה מבין את זה? אכן אינני מבין את זה. אני רק יכול להעריך את כוח התורה, שנוצחה במלחמתה עם ההשכלה – ובעצם תבוסתה ניצחה את ההשכלה. מי יגלה עפר מעיניהם של חכמי התורה שיצאו למלחמה אבודה מראש, ונותן התורה הפך את תבוסתם לניצחון התורה!

ואולם, אף על פי שהמלחמה עם ההשכלה הוכרעה היום ונסתיימה בניצחון ההשכלה, הרי הניצחון איננו שלם. שהרי עדיין יש ישיבות – בעיקר בבני ברק ובירושלים – המחנכות את תלמידיהן להתרחק מן האקדמיה והדומה לה. ואלפי תלמידיהן הולכים בדרך הזאת, ובמידה שאין הם מוצאים את פרנסתם ברבנות או בהוראת לימודי קודש, הם יעסקו בכל עבודה המפרנסת את בעליה – ובלבד שלא תדרוך רגלם על מפתן האוניברסיטה ולא ילמדו שם חוכמה ומדע. אולם גם אם נניח שמצב זה יימשך בעתיד, הרי אין בכך כדי לבטל את העובדה שההשכלה ניצחה את מתנגדיה. שהרי בראשית תקופת ההשכלה היה במזרח-אירופה רק מיעוט קטן של הנוער הדתי שעזב את הישיבה ופנה לאקדמיה; הללו היו בבחינת 'כת' שאפשר להילחם בה ולשלול את הלגיטימיות שלה. ואילו היום התהפך הגלגל, ותלמידי ישיבות המתנזרים מן המדעים הם – הם המיעוט של הנוער הדתי, וקרובים הם להיות 'כת' הניכרת לעצמה ונבדלת בייחודה מהציבור הגדול של שומרי תורה ומצוות. ובעצם הפיכתם לכת של 'חרדים' כבר חוגגת ההשכלה את ניצחונה ההיסטורי, שהרי כבר עלה בידה ליצור טיפוס חדש של יהודי שומר מצוות ועוסק בתורה, שלא עלה על דעת שרי התורה שיש לו צידוק וזכות קיום.

זאת ועוד: גם בעניין זה עדיין לא נאמרה המילה האחרונה. כי המאבק בהשכלה עדיין נמשך כבתחילה בקרב כת המיעוט של החרדים, ואין אדם יכול לדעת כיצד הוא יוכרע. אולם דבר אחד אפשר לומר בוודאות כבר היום: יש במלחמה הזאת כל הסימנים המובהקים של מלחמה אבודה מראש; שהרי היא נערכת למען מציאות שעבר זמנה, שאין כל אפשרות לקיים אותה בהווה או בעתיד.

תמונה מזעזעת של טיב המאבק הזה נתן לפני שנים אחדות הרב שך, כאשר הציג בכעין 'נאום לאומה' את דבר ה' לדור הזה,⁴ ובו תיאר באוזני השומעים את כליל תפארת השבת היהודית, הניכרת באורחו ורבעו של היהודי הפשוט המסובב כל השבוע בכפרים עם מרכולתו, וכעבד המשרת את אדונו מביא לבני הכפר את הסחורה שהם זקוקים לה. ורק כאשר הוא חוזר אל ביתו בערב שבת הרי הוא פושט את בגדיו הצואים ולובש מלכות, ועתה העבד הנקלה הפך למלך היוצא במאור פנים לקבל את שבת המלכה. קשה מאוד לתאר את הרושם המדכא של הנאום הזה על ציבור גדול של יהודים – דתיים וחילוניים כאחד. כולם שמעו מן הנאום הזה רק בשורה אחת ויחידה: אין לתורה בשורה לדור כזה, היא איננה רלוונטית למציאות של היום.

ראש ישיבה קטנה בבני ברק סיפר לי פעם, כיצד הוא משפיע על תלמידיו 'להישאר בלימוד' ולא לצאת מן הישיבה. וכך הוא אומר להם: ההבדל בין בן תורה ובין הדיוט עם הארץ ניכר בשעת מותו. המודעות על פטירת תלמיד חכם יספרו על פטירת רבנו הגדול, שר התורה, ויחתמו תלמידיו ומעריציו; ואילו המודעות על פטירתו של הדיוט יספרו על פטירת איש העבודה והעמל ויחתמו חבריו, פועלי בית חרושת 'דובק'! ממש נדהמתי מהפרימיטיביות המתבטאת בדברים האלה. האפשרות שמודעות האבל יספרו על פטירת החוקר הגדול שפרץ דרך חדשה במדע ויחתמו הסטודנטים והפרופסורים מעריציו – אפשרות זו פשוט לא עלתה על דעתו.

אכן, אם זו תהיה דרך המלחמה בהשכלה גם בעתיד, סופה יהיה כסוף המלחמה בעבר. המציאות של היום תתגבר על המציאות של אתמול – והתורה הנצחית היא שתהיה מנצחת.

4 נאום זה נישא בר"ח ניסן תש"ן (1990) באצטדיון יד אליהו ובו גם הודיע הרב שך לציבור שבני הקיבוצים הם אוכלי שפנים. הנאום זכה לכינוי 'נאום השפנים והחזירים' והיה קשור במשבר הפוליטי הגדול שזכה לכינוי 'התרגיל המסריח'.

ב. מהפכת הציונות

המהפכה השנייה התחוללה בעקבות הציונות. גם כאן יכולות היו להיות סיבות רבות לכך שהמוני העם וגדולי ישראל התנגדו לרעיון הציוני ואף נלחמו בו. אולם כל הסיבות האלה אינן משכנעות, ואף אחת מהן לא הייתה כדאי לדחות בגללה רעיון כה גדול ונשגב ונעלה כדוגמת הרעיון שעם ישראל יעזוב את הגולה ויחזור אל ארצו ואל מולדתו. נראה אפוא, שההתנגדות לציונות נבעה מעצם המהפכה שהיא ביקשה לחולל. שהרי זה אלפיים שנה ישראל יושבים בגלות, ומעולם לא חדלו מלצפות לישועה. ולא עוד, אלא האמונה בביאת המשיח היא אחד מיסודות אמונת ישראל, והיא גרמה להם שיאמרו כל שנה מתוך ערגה וכמיהה אין סופית 'לשנה הבאה בירושלים'. יחד עם זה הם גם ידעו שהגשמת התקווה הזאת היא בלתי-אפשרית לחלוטין על פי דרך הטבע, שהרי הגלות היא תמיד תהליך בלתי-הפיך. ומעולם לא שמענו שעם שגלה מארצו ישוב לארצו; קל וחומר הדברים אמורים בעם ישראל שכבר היה מפוזר בארבע כנפות הארץ, וכבר עברו אלפיים שנה מאז עזב את מכורתו – הלוא אין כוח בעולם שיוכל לקבץ את הנידחים האלה כדי להחזיר אותם אל הארץ שגלו ממנה זה עידן ועידנים. והלוא הארץ הזאת שהם מבקשים לשוב אליה היא עזובה ושוממה, מחלות מסכנות את חיי תושביה, ועם זר שולט בה. מי ישכנע את המוני בית ישראל לעזוב את הארצות שהם סבורים שהם יושבים בהן לבטח – על מנת לשכון באותה ארץ נידחה השוכנת בפאתי מזרח, והמציעה רק דם, דמעות ויזע?

משום כך היה זה מובן מאליו בעיני כל ישראל – מפשרי ההדיוטות ועד גדולי הרוח – שרק ה' בעצמו יוכל לבצע את המהלך הזה, שהוא בניגוד גמור לדרך הטבע. הוא שיגשים בדרך נס ופלא את מה שבדרך הטבע איננו ניתן להגשמה. שהרי כבר כתב בתורתו שאם יהיו נידחי ישראל בקצה השמים – משם יקבץ אותם ה' ומשם ייקחם; ונאמן הוא בעל ההבטחה שיקיים את הבטחתו. וכי ייפלא בעינינו הדבר הזה – גם בעינינו ייפלא? וכי יש דבר בעולם שהוא למעלה מכוח ה'? הלוא הוא שהצית את המקדש באש – והוא גם שעתיד לבנותו באש. וכדרך שהראנו נפלאות בצאתנו ממצרים, כן יראנו נפלאות בשובנו לירושלים. וליום הזה אנו מצפים בכל עת ובעל שעה – לשנה הבאה בירושלים!

ועל פי זה יש להבין את הזעזוע שפקד את המוני בית ישראל ומנהיגיו כאשר שמעו מפי הרצל וחבריו את הקריאה והדרישה: קומו ונעלה ציון אל ארץ אבותינו

ומולדתנו. הגשמת הדרישה הזאת נראתה להם בלתי-אפשרית ועומדת בסתירה למציאות הריאלית; ובזה בוודאי היה הדין עמהם. אולם יותר משהציונות הייתה מנוגדת למציאות של הדור, היא הייתה מנוגדת לאמונה המקובלת בישראל מדור לדור. שהרי אמונת ישראל אמרה תמיד שרק ה' בעצמו יוכל לבצע בדרך נס את הפלא של שיבת ישראל לארצו. וכבר אמרו חכמים שקשה קיבוץ גלויות כקריעת ים סוף, ולפיכך שניהם יכולים להתבצע רק על ידי התערבות ישירה של ה' – בניגוד לדרך הטבע או בניגוד להליכות ההיסטוריה. והנה בא כאן אדם ואומר שעם ישראל בכוחו ובעוצם ידו יוכל לבצע את המעשה הזה שאיננו ניתן לביצוע. הוא יוציא את ישראל מן הגלות בדרך הטבע בלי התערבות ישירה של ה'. זו איננה רק שטות גמורה, אלא זו גם כפירה בעיקר. האומר כן איננו מאמין בה', אלא מאמין רק באדם. הלוא כך הוא אומר בפירושו: אם תרצו – אין זו אגדה. ודוק; לא אם ירצה ה', אלא אם אתם תרצו. הכול תלוי ברצונכם. אם תרצו, תיגאלו מן הגלות ותהיו עם בריא בארצו; ואם לא תרצו, תימקו לנצח בחרפת הגלות. ואל תצפו לישועת ה'. כי ה' לא ירצה וגם לא יוכל להושיע את מי שאיננו רוצה להושיע את עצמו.

היום אנחנו כבר יודעים, שגם במלחמה זו נחלה היהדות הנאמנה תבוסה כואבת. לא רק שהציונות ניצחה את כל מתנגדיה, אלא היא הצליחה לבצע מהפכה רוחנית ומדינית שלא היה כמוה מיום שחרב בית המקדש. שהרי בראשית התעוררות חילת ציון היו בארץ-ישראל רק מתי מספר יהודים שישבו שם על התורה ועל העבודה על מנת להיקבר באדמת הקודש וכך לחסוך מעצמם את צער גלגול המחילות; והארץ הייתה אוכלת יושביה – ומיליוני יהודים יושבים בארצות הנכר, ובין פוגרום לפוגרום מנסים לבנות שם חיים ומצפים לחסד לאומים שיציל אותם מהפוגרום הבא. והנה מאז עברו רק כמאה שנה – ועתה הלב איננו מאמין למה שהעין רואה. הארץ הלזו הנשמה הייתה כגן עדן, והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו. ולמעלה מחמישה מיליון יהודים נתקבצו לארץ-ישראל מארבע כנפות הארץ, ממזרח וממערב מצפון ומדרום והקימו בה מדינה לתפארת שהיא מופת ומרכז חיקוי גם לעמים רחוקים. וכאשר ארץ-ישראל רואה את הבנים האלה השבים אליה מארצות הנכר, היא שואלת בפליאה אין-סופית: מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה, ואלה מי גידל, הן אני נשארתי לבדי אלה איפה הם! מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם!

ואולם, אף על פי שהיהדות הנאמנה נחלה כאן תבוסה במאבקה עם הציונות, הרי אמונת ישראל רק יצאה מחוזקת מן התבוסה הזאת. שכן נוצחה רק אותה אמונה המסוגלת לראות את יד ה' רק במציאות מסוימת כגון המציאות של נסים גלויים, ובמקומה באה עתה האמונה בטהרתה, שבה המציאות איננה חלק של האמונה, אלא היא המושא של האמונה. שכן תהא המציאות אשר תהא – לעולם ה' הוא המחולל אותה והמנהיג אותה והמביא אותה אל המטרה שהוא הועיד לה. ולא עוד, אלא דווקא מפני שהגשמת הציונות הייתה חזון אוטופי שלא היה כל סיכוי שהוא יתגשם, הרי עצם הגשמתו בניגוד לכל חישובי הקץ האנושיים, מגלה את יד ה' הגדולה והחזקה – יותר מכל נס גלוי. אכן קשה קיבוץ גלויות כקריעת ים סוף – אך לא נאמר בשום מקום כיצד הוא יהיה במציאות וכיצד הוא יתגשם. כסבורים היינו לתומנו, שאליהו הנביא ירד מן השמים ויתקע בשופר גדול כ'בעל תוקע' של ה'! ואחרי שה' יאמר לו 'תקיעה, תרועה תקיעה', הוא אכן יתקע תקיעה, תרועה, תקיעה. וכאשר קול השופר יישמע מסוף העולם ועד סופו, יבואו מאליהם האובדים בארץ אשור והנידחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים. וכל באי עולם יעמדו משתאים מחרישים לראות איך הצליח ה' את דרכו ואיך קיים את הבטחתו לעמו. אך הנה עינינו רואות, שה' טרף את כל חישובי הקץ האנושיים והגשים את הבטחת קיבוץ הגלויות בדרך שלא יכולה הייתה לעלות על דעתו של אדם. כי הוא שלח אדם מנוכר מכל אמונת ישראל, וכפסע היה בינו ובין השמד; והוא עורר בלב האדם הזה רצון עז ולהט שלא ניתן לכיבוש לקום ולהיות מושיען של ישראל מצרת הגלות. והאדם הזה יבצע בדרך הטבע את הגדול שבכל הנסים, שאיננו רק קשה כקריעת ים סוף, אלא אף עולה עליו בפלא ובשגב שבו, שכן הנקל לה' לשלוח את משה כדי שיבקע במטהו את הים ויעמיד את מימיו כחומה שהרי הוא שברא את הים, והוא גם שיכול לבקוע אותו. אך מעולם לא העלינו על דעתנו שהוא יכול גם לשלוח אדם שכבר התרחק ממשה במעשיו ובאמונתו ויטיל דווקא עליו לבצע בדרך הטבע את הנס של קיבוץ גלויות – ובמסגרת עולם הנוהג כמנהגו יחולל מהפכה היסטורית, שאין לה כל תקדים ואין לה כל דוגמה בהיסטוריה של ישראל ושל אומות העולם.

אחרי שהרצל השלים את כתיבת ספרו, מדינת היהודים, הוא הראה אותו לאחד מידידיו כדי לשמוע את דעתו החיובית או השלילית. אך הידיד לא הסכים ולא התנגד ולא התייחס כלל לתוכן הספר – אלא פרץ בבכי. כי הוא ראה שידידו הטוב יצא מדעתו ואיבד את הקשר עם המציאות, שאלמלא כן לא היה מעלה על דעתו רעיון עוועים כגון זה – קל וחומר שלא היה מעלה אותו על הכתב. סיפור זה

מראה יותר מהכול את חוסר הרצינות של הרעיון הציוני, את הטירוף המוחלט שהיה מונח ביסודו. אולם במקום שהידיד הטוב בכה, שם יושב בשמים שחק, ה' לעג לו. כי הוא יבצע את הדבר הזה, שכל אדם שפוי יכול לראות בו רק שיגעון; וכאשר בסופו של דבר יתגשם הדבר הזה, כל אדם ייאלץ להודות – שה' הוא שביצע אותו.

זו הייתה הטרגדיה של ההתנגדות לציונות, שצדקה בכל טענותיה – ואף על פי כן טענה בכל תחזיותיה. ודבר זה בא לידי ביטוי גם בוויכוח ביחס לזכות עם ישראל על ארץ-ישראל. כאשר ראשי האומות היו שואלים את מנהיגי הציונות, מה קושר את ישראל לארץ-ישראל, שכבר גלו ממנה זה אלפי שנים, והדעת הייתה נותנת אפוא שישכחו אותה כדרכו של כל עם שעזב את ארצו ועבר לגור בארץ אחרת⁵ – הייתה זו התשובה הציונית: עם ישראל שונה מכל העמים בכוח הזיכרון המופלא שלו, ואין הוא מסוגל לשכוח את הארץ שאבותיו ישבו בה לפניו⁶. וכאשר נודעה תשובה זו לשלומי אמוני ישראל, הם הגיבו עליה בלעג מר: הנה את הכול כבר הצלחתם לשכוח, את השבת, את הכשרות ואת כל התורה כולה – אז תעשו עוד קצת מאמץ ותצליחו לשכוח גם את ארץ-ישראל... אכן זו היא טענה ניצחת, שאין עליה תשובה ודווקא משום כך זו היא טענה מופרכת. וקשה להבין, איך לא חלו ולא הרגישו יהודים מאמינים שהם מביאים כאן ראיה לסתור. שכן עצם העובדה שהטענה הציונית היא מופרכת כל כך – היא המוכיחה את צדקתה. שהרי אי אפשר בשום פנים להבין מה קשר את הציונים אל אותה ארץ שוממה, אכולת מלריה, שמעולם לא ישבו בה לא הם ולא אבותיהם, ומעלתה היחידה היא שהיא ארץ ה', אשר עיני ה' בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. אבל הציונים לא ביקשו את ה' ולא חיפשו את קרבתו, לא למדו את תורתו ולא קיימו את מצוותיו – מה הביא אותם אל הארץ הזאת, ומה המריץ אותם למסור את נפשם על הפרחת שממותיה ובניין חורבותיה? והואיל ואין לתופעה הזאת כל הסבר רציונלי, אפשר לתלות אותה רק בהתערבות ישירה של ה', שהעיר את לב האנשים האלה לעשות דבר, שהם עצמם אינם מסוגלים להבין על שום מה הם עושים אותו. וכך, לא רק

5 שאלה זו הופנתה אל חיים וייצמן על ידי יו"ר 'ועדת פיל' שנשלחה לארץ-ישראל על ידי ממשלת המנדט כדי לחקור את סיבת הסכסוך היהודי-הערבי ולהציע לו פתרון.

6 תשובה זו, שניתנה על ידי חיים וייצמן ליו"ר 'ועדת פיל', עוררה את זעמו של דודי הגדול ד"ר יצחק ברויאר, ודבריו מובאים כאן בהמשך. כל הסיפור הזה נודע לי מפי אבי מורי ז"ל, פרופ' שמשון ברויאר, שהיה אחיו של ד"ר יצחק ברויאר.

ההצלחה המסחררת של המהפכה הציונית, אלא גם עצם הרעיון והתשוקה לבצע את המהפכה הזאת – הוא נס גמור, דווקא מפני שהיא נעשית בדרך הטבע; והיא מעשה ה' המפליא לעשות גם ודווקא בשעה שהיא נמסרה לבני אדם.

דברים רבים נכתבו על ידי גדולי ישראל כדי לבסס את התנגדותם לציונות. אביא כאן רק דבר אחד שנכתב בעניין זה על ידי אאמו"ז הרב שמשון רפאל הירש בפירושו לברכה הרביעית של ברכת המזון:

כאשר התברר, שמרד בר כוכבא היה טעות שהביאה בכנפיה רק רע, היה צורך להזהיר את ישראל בכל העתים ובכל הזמנים, שלעולם לא ינסו לשקם את עצמאותם הלאומית בכוחם ובעוצם ידם, אלא ימסרו את עתידם הלאומי להשגחת ה' לבדו. ולפיכך כאשר האומה הנתונה למרמס החלה לנשום לרווחה, ובעצם הרשיון לקבור את הרוגי ביתר כבר ראתה את ההתחלה של תקופה טובה יותר הוסיפו חכמי יבנה לתפילה על בניין ירושלים גם ברכה רביעית הכוללת את הכרזת ההודאה, שה' **ורק ה' לבדו מעניק ויעניק בעבר ובהווה את כל הטוב אשר מגיע ויגיע אלינו; הוא לבדו ישפיע עלינו את כל הטוב שאנחנו מייחלים לו היום ומצפים לו בעתיד: הוא הטיב הוא מטיב הוא יטיב לנו וכו' הוא יגמלנו וכו' הוא ימלוך וכו' הוא ישבור וכו'.**⁷

את הדברים האלה כתב הרב הירש בסוף ימיו, והם נאמרו כתגובה לבשורה הציונית, שכבר החלה להישמע אז בחללו של העולם היהודי. הם באו למנוע את המהפכה הציונית, ומבחינה זו בוודאי לא השיגו את מטרתם, אולם קשה לנו היום להבין, איך יכולים היו דברים אלה להיאמר על ידי אחד מגדולי ישראל. שכן אף על פי שכל מה שכתוב כאן הוא אמת ויציב, הרי מגמת הדברים איננה מובנת כלל. כי הדין עם הרב הירש שרק ה' לבדו ייטיב לנו, רק הוא יגמלנו, רק הוא ישבור עול גלות מעל צווארנו ויוליכנו קוממיות לארצנו. אולם במה זה סותר את הרעיון הציוני? וכי אם הרצל יביא אותנו לארץ-ישראל, לא ה' הוא שהיטיב לנו? לא הוא שגמלנו? לא הוא ששבר עול גלות מעל צווארנו והוליכנו קוממיות לארצנו?

7 הרב שמשון רפאל הירש, סידור תפילות ישראל. ההדגשות במקור.

וראוי לציין כאן עוד: המלחמה שניהלו שלומי אמוני ישראל בציונות היה בה גם יסוד מעשי. הם ראו שהרוב המכריע של מנהיגי הציונות פרקו מעליהם עול תורה ומצוות; ועל פי זה הניחו שגם הבית שהם יקימו בארץ-ישראל יהיה מאורה של מחללי שבת, אוכלי נבלות וטרפות, בועלי נידות. וגם זו יכולה להיות סיבה להניא את הצעירים מלהצטרף לחלוצים מיישבי הארץ. אולי בצדק אמרו: מוטב שיישבו הצעירים בחוץ לארץ על התורה ועל העבודה, ילמדו שם בישיבות ובבתי מדרשות, יתאבקו בעפר רגליהם של גדולי תורה, ויתפללו שם בבתי כנסיות שקול תורה ותפילה יישמע בהם כל שעות היום והלילה – ואל יטמאו את הארץ הקדושה בתועבותיהם ובעלילותיהם, שראשי הציונות עושים כמיטב יכולתם למשוך אליהן את לב הצעירים.

ועתה מי יגלה עפר מעיניהם של גדולי ישראל, שנלחמו מלחמה אבודה לשם שמים – ולא עלתה בידם. שהרי כבר חרבו הישיבות, וקול תורה לא יישמע עוד בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שבגולה הדוויה; והמרכז הגדול של התורה היום הוא דווקא בארץ-ישראל, שהציונים בנו והקימו את חורבותיה. ולא עוד, אלא יש היום ישיבות ובני תורה בארץ-ישראל יותר משהיו בעבר בכל מזרח אירופה המפוארת. ואי אפשר שלא לראות בזה את יד ה', המקדים רפואה למכה. ובטרם עלה הכורת על מרכז התורה באירופה, הקים לתורה מרכז חדש, גדול ומפואר – בעזרת הציונים – ולמרות מחאתם של גדולי ישראל.

ג. מהפכת מדע המקרא

המהפכה השלישית עדיין לא התחוללה, מפני ששלומי אמוני ישראל עדיין נלחמים בה וסבורים שיוכלו למנוע אותה. הרי זו המלחמה בביקורת המקרא מיסודו של מדע המקרא. מדע זה הביא הוכחות שאין להן תשובה, שהתורה איננה ספר אחיד שיכול היה להיכתב בידי אדם אחד, אלא היא מורכבת מתעודות אחדות השונות זו מזו בסגנון וסותרות זו לזו בתוכנן – ומכאן, שהיא הייתה יכולה להיכתב רק בידי בני אדם שונים, שכל אחד מהם הביע את דעתו בסגנון המיוחד לו. יהודים דתיים סבורים עד היום הזה, שתגלית זו סותרת את האמונה בתורה מן השמים, ולפיכך לא קיבלו אותה, אלא שללו אותה ונלחמו בה והוקיעו אותה ככפירה גמורה, שיהודי השלם באמונתו יתרחק ממנה ואף יתעב אותה.

מלחמה זו של היהדות הדתית בתגליות המדעיות של ביקורת המקרא מזכירה את מלחמת הכנסייה הנוצרית בתגליות המדעיות של גליליאו. גם פה וגם שם היו אנשי הדת סבורים שהאמונה סותרת את המדע – ומכאן, שהמדע איננו צודק. וגם הטעות של אנשי הדת שווה בשתי המלחמות האלה. היא נובעת מחוסר היכולת של אנשי הדת להבחין בין האמונה בטהרתה ובין המציאות המתבארת על ידה. דבר זה נכון כאן, כדרך שהוא היה נכון שם. כי האמונה רק אומרת, שמשה עלה על הר סיני כדי לקבל שם מידי ה' את התורה שהייתה גנוזה בגנזי מרומים, כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה, ומשה זכה ו'שבה' אותה מידי העליונים והוריד אותה לתחתונים כספר הכתוב בדיו על קלף – ואחר כך מסר אותה ליהושע ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. זו היא תמצית האמונה בתורה מן השמים – לא פחות, אבל גם לא יותר. כנגד זה אין האמונה אומרת כלל מה כתוב בתורה ומה הוא המבנה שלה, ואם היא ספר אחיד או היא מורכבת משכבות שונות. שאלות אלה אינן עניין לאמונה, אלא הן שאלות של פרשנות, והן נמסרו לשיפוטו הבלעדי של השכל האנושי שנצטווה על מצות תלמוד תורה. הוא שיקבע מה כתוב בתורה ומהו בניינה, והוא גם שישפוט אם היא ספר אחיד או שהיא מורכבת משכבות שונות. אולם תהא הפרשנות אשר תהא, ויכריע השכל כאשר יכריע – לעולם ה' הוא שנתן את התורה, הוא שכתב את אותיותיה וקבע את מבניה. ואם אכן היא מורכבת משכבות שונות, הוא גם שכתב את שכבותיה. ולפיכך גם השאלה אם התורה הייתה יכולה להיכתב על ידי אדם אחד, איננה נוגעת לאמונה, ואין האמונה אומרת על כך דבר. שהרי בלאו-הכי התורה לא נכתבה בידי אדם אלא בידי ה' לבדו; ובין שהיא כתובה כספר אחיד, בין שהיא מורכבת משכבות שונות – ה' היה יכול לכתוב אותה. וזהו דבר, ששום בר דעת לא יכחיש אותו.

כל הדברים האלה נעלמו מעיניהם של יהודים דתיים, שכבר הורגלו לומר זה אלפים בשנים שה' נתן למשה את ספר התורה שהוא ספר אחיד, ויכול היה להיכתב בידי אדם אחד. והואיל וזהו אחד מעיקרי האמונה, אין אדם יכול לסטות ממנו ימין ושמאל. וכשם שאין אדם יכול להכחיש שה' נתן את התורה, כך אין הוא יכול להכחיש שהתורה היא ספר אחיד, שיכול היה להיכתב בידי אדם אחד. וכל זה איננו אלא תוצאה כמעט טרגית של עירוב פרשיות והרכבת כלאיים מין בשאינו מינו. כי הם עירבו את הפרשנות שנמסרה לשכל עם האמונה שהיא למעלה מן השכל; וכתוצאה מכך גם המציאות הפרשנית של דורות העבר הפכה להם לחלק מן האמונה הנצחית, שהיא קיימת מדור לדור.

ברור אפוא מכל הדברים האלה, שמלחמת היהדות הדתית בביקורת המקרא הייתה מלחמה אבודה מראש; שהרי היא נערכה למען המציאות הפרשנית של העבר, שהמדע שוב איננו יכול לקבל אותה. אולם יהודים דתיים התעלמו מכל תגליות המדע ולא נתנו דעתם להבין את 'הפשטות המתחדשות בכל יום'. כתוצאה מכך ברוב מוסדות החינוך הדתיים – בתי ספר, סמינרים ושיבות – לומדים תורה באותן שיטות שהיו מקובלות בימי הביניים. ולא רק התלמידים, אלא בדרך כלל גם המורים אינם יודעים דבר על הדרכים החדשות, שמדע המקרא סלל לנו להבנת פשוטו של מקרא. וקשה מאוד להבין איך הצליחה השיטה הזאת, שאין לה דוגמה בשום מקצוע אחר. אם יבוא מורה לפסיקה וילמד אסטרונומיה על פי שיטת הרמב"ם, התלמידים ילעגו לו והמנהל יפטר אותו. וכן בשאר כל המקצועות – משתדלים להיות 'מעודכנים' ולפתח בתלמידים חוש מדעי. וכאשר נראה הדבר, כאילו יש סתירה בין מדע לאמונה, אין דוחים את המדע מפני האמונה, אלא מחפשים דרך לקיים את שניהם. ורק בלימוד תורה שבכתב אנחנו אומרים שהמדע נדחה מפני האמונה. ואף על פי שכל החוקרים שבכל הפקולטות למקרא שבכל העולם מקבלים את שיטת ביקורת המקרא, אנחנו אומרים בעזות מצח שאין הם מבינים פרק בפשוטו של מקרא – ורק אנחנו מבינים! אכן קל מאוד לומר כך – אך מי ישמע לנו לדבר הזה?

סיבות שונות יכולות היו להביא לידי כך, שיחס היהודים הדתיים אל מדע המקרא יהיה שונה מיחסם אל שאר כל המדעים – שהם מקבלים בלא פקפוק את כל מסקנות החוקרים בכל המדעים, למעט מדע המקרא. תחילה יש לומר שמדע המקרא איננו מדע מדויק, ואי אפשר להביא שם הוכחות מוחלטות, שהשכל נאלץ לקבל אותן – כדרך שהוא נאלץ לקבל את ההוכחות שהובאו על ידי חוקרי הטבע. על יסוד זה הם אומרים שאנשי מדע המקרא הביעו כאן רק השערות בעלמא, שאין להן על מה שיסמוכו; והואיל ונראה שהשערות אלו הן מנוגדות לאמונה, יכולים אנחנו להניח מראש שאין הן נכונות.

אולם אלו הם דברים שאין להם שחר. שכן לאמיתו של דבר דבריהם של מבקרי המקרא מבוססים על הוכחות מוצקות שאין אפשרות לסתור אותן. ואף על פי שמדע המקרא איננו מדע מדויק, גם מדע לא-מדויק מצדיק הסקת מסקנות. ודבר זה ידוע לכל מי שעסק במדע מסוג זה כגון היסטוריה, ארכיאולוגיה, ספרות. שאם לא כן, לא הנחת חיים לשום איש מדע שאיננו פסיקאי, כימאי או מתמטיקאי. וייחודם של המדעים הלא-מדויקים הוא רק בכך, שהטעות מצויה בהם יותר

מאשר במדעים המדויקים. אולם כל עוד לא נמצאה הטעות וכל עוד לא נתגלה במה נכשלו כאן, אי אפשר להכחיש את דבריהם. שהרי אין לו לדיין אלא מה שעניו רואות. ואין אדם יכול להכחיש בלא ראייה את מה שהמדע הוכיח בראיה גמורה.

אולם נראה, שהסיבה העיקרית שהניאה יהודים דתיים מלקבל את ביקורת המקרא, הייתה עצם תוכנה המדעי. שהרי ביקורת המקרא התיימרה להוכיח שהתורה מורכבת מתעודות שונות, השונות זו מזו בסגנון וסותרות זו לזו בתוכן. ושום יהודי המאמין בתורה מן השמים איננו יכול לקבל את הטענה הזאת, שאילו הייתה נכונה לא היה אפשר להבין מה ראה הא-ל האחד שהוא יחיד בייחודו למסור למשה תורה שאיננה אחידה, אלא מורכבת משכבות שונות.

אכן זו היא שאלה מוצדקת, והיא מבקשת תשובה. אך אין זו שאלה הנוגעת לאמונה ואין לאמונה תשובה עליה. אלא זו היא שאלה הנוגעת לפרשנות, ורק השכל יכול להשיב עליה. כי השכל שגילה שהתורה מורכבת משכבות שונות הוא גם המצווה והמסוגל לפרש, מה ראה נותן התורה לכתוב את תורתו בתבנית זו שמדע המקרא גילה לנו. אלא שיהודים דתיים סבורים שאין כל אפשרות להשיב על השאלה הזאת. אך דבר זה תלוי רק בכך שמעולם לא ניסו. שאילו ניסו, היו מוצאים שפירוש המבנה של התורה איננו למעלה מכוחם. ואז היו גם מבינים, שביקורת המקרא איננה ניסיון לאמונה שחובה על האדם להתגבר עליו, אלא היא תפקיד ואתגר לשכל, שרק אם ימלא אותו כהלכה קיים את מצוות תלמוד תורה.

וזו תהיה התשובה שהפרשן ישיב על שאלתו: אמת, נכון הדבר, יכולים היינו לצפות, שהא-ל היחיד ייתן למשה תורה אחת ואחידה, וכך גם הורגלנו לחשוב זה אלפים בשנים, ומעולם לא עלה על דעתו של אדם שאפשר גם לומר אחרת. אך הנה התברר לנו עתה שטעות הייתה בידנו. כי הא-ל האחד התגלה בתורה כמראה קשת בענן, שכל גוונין כלילן ביה. והתורה הזאת שהוא מסר למשה בסיני, איננה ספר אחיד – שהרי ספר אחיד יכול להתאים רק לעולמם של ילדים המסוגלים לראות בכל דבר רק אמת אחת בלבד; אלא זהו ספר מורכב המתאים לתפיסת עולמם של מבוגרים, היודעים שיש בכל דבר בחינות שונות והיבטים שונים שכולם אמת, אף על פי שהם לא פעם סותרים זה לזה – ורק צירוף כל האמיתות הסותרות האלה מבטא את האמת לאמיתה, היא אמיתה של תורה.

וכאשר אדם רואה את הפנים החדשות שמדע המקרא גילה לו בתורה, הרי הוא משתאה, מחריש ואומר בלבו 'מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית'. מה רב העושר שצפנת בתורה הזאת – דווקא בריבוי שכבותיה ובסתירות המתגלות בה. איזה אוצר בלום של חוכמה, בינה ודעת היינו מפסידים אילו דבקנו באטימות בשיטות הפרשניות של הדורות שעברו, שהשכל היום איננו יכול לקבל אותן. ומאלינו אנחנו אסירי תודה לכל אותם חוקרים, שבזכות עמלם ועבודתם המדעית נתגלה לנו כל העושר הזה.

אולם לבם של יהודים דתיים איננו פתוח לרעיונות מסוג זה. אוזנם איננה כרויה לשמוע את הפשטות המתחדשות בכל יום. כי הם אסורים בחבלי השווא של פרשנות שעבר זמנה, ואין הם מבינים, ששום כוח שבעולם לא יוכל להחזיר את מה שהיה ואיננו עוד. וכאשר מראים להם את התגליות הגדולות של מדע המקרא, הם מעבירים אותן תחת שבט הביקורת של אמונתם – במקום למסור אותן לשיפוטו של השכל שיפרש אותן על יסוד אמונתם. אין הם מבינים שרק השכל מוסמך לפרש את התורה, והוא גם המסוגל לדלות את החרס מעל אותה מרגלית; ויש בכוחו לגלות נפלאות בתורה במקום שלא עלה על דעתו של אדם שאפשר למצוא בו דבר.

וכך נצטרפה המלחמה בביקורת המקרא לשאר כל המלחמות שיהודים דתיים מנהלים במאתיים השנה האחרונות. והצד השווה שבכולן שהן מלחמות אבודות מראש, ומעולם לא היה כל סיכוי לנצח בהן. שהרי הן נערכו על יסוד מציאות או תפיסות רעיוניות שעבר זמנן, ואין כוח בעולם שיוכל להחזיר אותן. וכל המלחמות האלה נובעות מעירוב האמונה עם המציאות ומחוסר היכולת להבחין ביניהן. ודמיון המלחמה הזאת לשאר כל המלחמות של יהודים דתיים ניכר גם בדמיון המהותי שביניהן. שהרי זו היא עד היום הזה אחת הטענות המרכזיות של שלומי אמוני ישראל המתעלמים מכל ההישגים של ביקורת המקרא. הם טוענים שמבקרי המקרא היו אנטישמיים, וכל כוונתם הייתה רק להעם את הזוהר הבוקע מהתורה⁸ – ממש כשם שמתנגדי הציונות טענו בימי הרצל, שכל כוונתו הייתה רק

8 מסתבר, שזו אכן הייתה כוונתם. שהרי פרידריך דליטש פרסם ספר בשם **בבל והמקרא**, (F. Delitzsch, *Babel und Bibel*, Stuttgart 1903) ובו התיימר להוכיח שכל היצירה המקראית רק מועתקת מיצירות בבליות. וכאשר הגיע הספר הזה אל מלך פרוסיה הוא קרא בהתפעלות: סוף סוף ניטל הזוהר מהעם היהודי.

להפוך את עם ישראל לעם ככל העמים היכול להתקיים גם בלי תורה ומצוות. והמתמיה ביותר בכל הפרשה הזאת, שטענה זו מושמעת היום דווקא מפי תלמידי תלמידי של מרן הרב קוק, שמתורתו היו צריכים להבין שזו איננה טענה – ממש כשם שזו לא הייתה טענה בימי הרצל. כי הקב"ה הוא רב מחולל כול, השוכר עוברים ושוכר כסילים, והוא יכול לבצע את תוכניותיו גם באמצעות אנשים שכוונתם איננה לבנות ולנטוע, אלא לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס. וכבר אמר ר' שמחה בונים מפשיסחא, שרבות מחשבות בלב איש לסכל את עצת ה'; אך עצת ה' תקום – דווקא על ידי האנשים המבקשים לסכל אותה. ומי לנו אנטישמי גדול מהמן הרשע – והנה דווקא עליו הוטל לעשות את העץ שיהיה מוכן לתלייתו. שכן משמים ראו שמרדכי עצמו איננו מסוגל לכך, שהרי תליית בני אדם לא הייתה בתחום מומחיותו. משום כך נתנה ההשגחה בלב המן לעשות את העץ, שרק הוא מסוגל לעשותו. וההשגחה השתמשה אחר כך בעץ הזה למען המטרה שהיא הועידה לו.

וכן הדבר גם בביקורת המקרא. שכן ביקורת המקרא היא מדע גדול, שאין אדם יכול לעמוד עליו אלא אחרי שהשקיע שנים רבות בלימוד ספרות ולשון עברית ושפות שמיות. ואין דעתם של גדולי ישראל פנויה לעסוק בכל אלה, שכולם בתחום החול והמדע והחוכמה, ועליהם כבר אמרו חכמים, שאם יאמר לך אדם שאין חוכמה בגויים – אל תאמין. משום כך הוטל תפקיד זה דווקא על חכמי הגויים, שהרי רק הם המסוגלים למלא אותו. ורק אחרי שהשלימו את מלאכתם, נוכל אנחנו להשתמש בכל תגליותיהם – כדי לבנות על יסוד החוכמה שלהם את התורה, שנמסרה רק לנו.

ההתעלמות מכל הדברים האלה גובה מחיר יקר. כל עוד התלמיד לומד בישיבה, הוא מוגן מהכפירה של ביקורת המקרא, שהרי הוא סמוך על שולחנם של מורים ורבנים, שהם מחוסרי חוש מדעי להבנת פשוטו של מקרא, ולפיכך הם סבורים, שכל דבריהם של מבקרי המקרא הם הבל ורעות-רוח ונוסף על כך גם כפירה גמורה – אף על פי שמעולם לא ראו אותם ולא בדקו אותם ואינם מבינים אותם כלל, והתלמיד מקבל בתמימות את כל דברי רבותיו, שהרי הם גדולים ממנו בתורה ובחוכמה. ואולם, סופו של כל בן ישיבה שהוא עוזב את כותלי בית המדרש, ורבים הם בני הישיבה המגיעים בסופו של דבר אל האוניברסיטה. והואיל ותורה וגמרא היו עד כה תחום התעניינותם העיקרי, אין זה אלא טבעי שהם ישמעו באוניברסיטה לפחות שיעור אחד שיעשיר את ידיעותיהם ואת הבנתם בנושא

הזה. ואף על פי שכבר שמעו מפי רבותיהם בישיבה שכל מה שמלמדים שם בתחום זה הוא הבל ורעות-רוח, הרי הם סבורים עתה, שראוי להם לבדוק את הדבר הזה בכוחות עצמם. ואז קורה המשבר שהיה צפוי מראש, ואיש לא טרח להכין את התלמידים לקראתו. המרצה מסביר לסטודנטים שהתורה מורכבת מתעודות שונות שנתלקטו בידי עורך לספר אחד. וכאשר התלמידים שואלים אותו בתדהמה – זו מניין לך? הרי הוא מביא להם ראיות המוכיחות את צדקת דבריו ולהם אין כלים להתמודד אתן. וכך הוא יאמץ הסטודנט ויפנים את כל חידושיהם של אנשי המדע, עד שהם ייראו בעיניו מובנים מאליהם. אולם המעבר הזה משאלת 'מנלך' שבתחילת הקורס לשאלת 'פשיטא מאי קמשמע לך' שבסוף הקורס, ישאיר בלבו צלקת שאין לה מזור, קרע שאיננו מתאחה.

סטודנטית בת אוריין ובת אבהן תיארה לפניי מתוך זעזוע עמוק את מה שעבר עליה בקורס מסוג זה. וכך אמרה: הנה אני כבר למדתי תורה שנים רבות בבית ספר יסודי ובבית ספר תיכון ובמדרשה תורנית, ובכל השנים האלה מילאתי כרסי בתורה ובמפרשיה – והנה רק עכשיו נתברר לי שעדיין לא הגעתי אפילו אל שער התורה, עדיין לא פתחתי את הספר ולא למדתי ממנו אפילו פרשה אחת. איך זה אפשר, שכל מוריי שלימדוני מקרא ומשנה מעולם לא הבינו את התורה ואין הם יודעים את מה שכל סטודנט מתחיל לומד כבר ביום הראשון של לימודיו? האם באמת הכפירה בקדושת התורה היא התנאי להבנתה?

אין צריך לומר, שסטודנטית זו איננה מקרה חריג, אלא היא מייצגת את הכלל הגדול של ציבור הסטודנטים הדתיים. אפשר לומר כי כל תלמיד השומע באוניברסיטה אפילו קורס אחד בתורה מצטרף מאליו לעדת מבקרי המקרא. והואיל ואיש לא לימד אותו להבחין בין אמונה לפרשנות, הרי הוא מקבל לפחות בעניין זה את דעת מוריו ורבותיו שבישיבה, וכמוהם אף הוא מזהה את האמונה הנצחית עם הפרשנות החולפת של הדורות שעברו. אלא שהוא מסיק מכאן מסקנה הפוכה מזו שהם נתכוונו לה. הם באו לומר, שנצחיות האמונה מוכיחה גם את הנצחיות של פרשנות העבר; ואילו הוא אומר, שביטולה של פרשנות העבר מוכיח גם את ביטול האמונה.

וראוי להזכיר בעניין זה גם את פתרונה המקורי של אוניברסיטת בר אילן. אין הם רוצים ללמד את התורה על פי ביקורת המקרא, שגם הם סבורים שביקורת המקרא סותרת את האמונה. אולם אין להם כל דרך אחרת ללמד בה תורה. וכי מה

הם יכולים לעשות? ילמדו תורה על פי רש"ר הירש או מלבי"ם או בעל העמק דבר – ועוד יספרו לתלמידיהם שאלו הם פירושים המתאימים לפשוטו של המקרא? משום כך החליטו שם, שהפקולטה למקרא לא תעסוק כלל בתורה אלא תעסוק רק בנ"ך. אלמלא היה זה עצוב כל כך כבר היה יכול להביא לידי גיחוך. מי שמע שפותרים בעיה על ידי שמתעלמים ממנה?

אך מה לנו להלין על אנשי האוניברסיטה, שהבנת האמונה ויחסה אל המציאות איננה צריכה להיות בתחום מומחיותם. הלוא זו היא בדיוק גם דרכם של רבנים וראשי ישיבות. גם הם מזהים את האמונה הנצחית עם הפרשנות החולפת, ועל יסוד זה הם מחנכים את תלמידיהם להתעלם ולעצום עיניים. והם גם בונים בניין פילוסופי עמוק כדי להצדיק את ההתעלמות הזאת, התולה את קיום האמונה בהנצחת הבורות. ואין הם מבינים, שכל זה יחזיק מעמד במסגרת החממה של הישיבה, והוא יתמוטט כמגדל קלפים ביום שבו תלמידיהם ייפגשו פנים בפנים עם מה שרבותיהם הצליחו להעלים מהם עד כה.

אולם שיטה זו של רבנים וראשי ישיבות איננה רק מפקירה את הסטודנטים הדתיים וגורמת במישרין ובוודאות לאובדן אמונתם, אלא סופה שתחתור תחת קיומו הרוחני של כל הציבור הדתי כולו. שהרי אנשי המדע אינם יושבים במגדל השן של עולמם האקדמי, שהוא סגור ומסוגר אין יוצא ואין בא, אלא הם מעורבים באלפי קשרים רוחניים, מדעיים ודתיים עם הציבור הדתי כולו. וכאשר ייודע בציבור, שביקורת המקרא מקובלת היום על כל אדם שלמד באקדמיה, אי אפשר שידעיה זו לא תחלחל גם אל המורים שלמדו רק בישיבות ובסמינרים, ומשם היא תגיע בסופו של דבר גם אל ציבור התלמידים בבתי הספר. ואין אני רוצה להעלות על דעתי את המשבר שדבר זה יגרום ליהדות הדתית כולה.

אולם ממקום שמובטחת תבוסת היהדות המתעלמת מהמציאות ונלחמת בה – משם יבוא ניצחון היהדות המבינה את המציאות ומקדשת אותה ונותנת לה משמעות עליונה. ואת ניצניו הראשונים של הניצחון הזה יכול לראות כל מי שיש לו עיניים לראות. ובעניין זה אספר סיפור שאני מעורב בו אישית:

באוניברסיטת בר אילן מתקיים קורס בפקולטה למקרא, שבו מסבירים לסטודנטים את העיקרון הכללי של ביקורת המקרא בלי לחייב אותם ללמוד את המדע הזה על כל פרטיו ודקדוקיו. סיפרה לי סטודנטית ששמעה את הקורס הזה:

'הייתי נדהמת מכל מה ששמעתי שם. ראיתי מיד שהם צודקים ואין אפשרות להתווכח על כך. ההוכחות משכנעות כל כך עד שאפילו עיוור יראה אותן ויקבל אותן. ואף על פי שהיה בכך כדי לפגוע בנושיות בשלמות אמונתן, לא חדלתי מלקיים מצוות – אבל הייתי במבוכה גדולה. והנה, בשיעור האחרון סיפר לנו המרצה, שיש אדם אחד שהצליח להוכיח שאמונת ישראל לא נפגעה כלל על ידי ביקורת המקרא; והמרצה הסביר בקצרה את עקרונות השיטה הזאת'.

אותה סטודנטית היא אינטליגנטית מאוד, והיא הבינה מיד את מה שאני זועק זה כחמישים שנה, ושומע אין לי מאת המלך – מאן מלכי רבנן.⁹ כעבור שבועות אחדים היא נרשמה לקורס שלי במדרשה לבנות בבר אילן, ובסוף השיעור הראשון הציגה את עצמה וסיפרה לי את הסיפור הזה וסיימה בהמיית רגש נוגעת ללב: 'אתה הצלת אותי, אתה הצלת אותי!' מאז היא ממשיכה לשמוע את השיעורים שלי והכרת פניה והמאור שבעיניה מעידים עד כמה היא יורדת לסוף דעתי, ועד כמה היא מכירה לי טובה.

התלמידה הזאת היא סנונית ראשונה לניצחון האמונה, שיבוא דווקא ממקום שנראה הדבר כאילו נחלה תבוסה. החוויה שהיא חוותה כאשר גילתה את אמיתה של תורה תהיה בסופו של דבר נחלת הציבור כולו. מסתבר שגם אז ימשיכו להגיד את כל הפירושים והמדרשים שנוהגים היום לומר בבתי מדרש ובבתי אולפנא; שהרי יש בכל אלה כדי להחיות את הרוח ולחבב את התורה על לומדיה, והם בכלל שבעים הפנים של התורה, ולפיכך האומר אותם אין מזחיחים אותן. אולם יחד עם זה גם ידע כל תלמיד, שכל הפירושים האלה אינם מכוונים על פי פשוטו של המקרא. והואיל וגם פשוטו של המקרא הוא אחד משבעים הפנים של התורה, יהיו התלמידים מעוניינים גם להבין את המקרא כפשוטו. והם ידעו, כי כשם שהרשב"ם פירש את פשוטו של המקרא על פי השיטות המדעיות שהיו מקובלות בדורו, כן אנחנו נפרש את פשוטו של המקרא על פי השיטות המדעיות המקובלות בדורנו.

9 על שיטתי בלימוד פשוטו של מקרא וההתמודדות עם ביקורת המקרא ראו: 'אמונה ומדע בפרשנות המקרא', דעות: ביטאון הנוער האקדמאי הדתי, יא (ראש השנה תש"ך), עמ' 18-25; יב, (חורף תש"ך), עמ' 12-26. וכן בספריי: פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ו ופרקי בראשית, אלון שבות תשנ"ט.

ואם זה יהיה המזון הרוחני שכל בן תורה יהיה מצויד בו בצאתו מן הישיבה, גם המפגש עם האקדמיה לא יגרום לו עוד תדהמה ומשבר אמונה, אלא יגרום לו רק אכזבה. שהרי סימן ההיכר היחיד של האקדמיה יהיה רק דלות התוכן שהיא מייחסת לתורה. שהרי היא מוצאת בתורה רק רעיונות אנושיים – פשוטים או נשגבים – שגם אנחנו היינו יכולים לומר כדוגמתם. והן כל הרעיונות האלה כבר ידועים לכל בן תורה ממה שלמד בישיבה; ולא עוד, אלא בישיבה הוא גם למד לזהות את השכבות השונות של התורה המבטאות את הרעיונות האלה; בישיבה הוא למד גם לזהות את המקור האלוהי של הרעיונות האלה, התלויים במידותיו הקדושות של ה'; וכי גבהו שמים מארץ כן גבהו מחשבות ה' ממחשבותינו. נמצא, שכל מה שהוא לומד באוניברסיטה כבר נודע לו בישיבה, אך לא כל מה שהוא למד בישיבה ידוע גם באוניברסיטה. וכך המפגש עם האקדמיה רק יגדיל בעיניו את כבוד התורה, הכוללת את כל עולם החול – אך מוסיפה לו משמעות של קדושה.

הרי אלה שלוש מהפכות שהתחוללו במאתיים השנה האחרונות. הצד השווה שבכולן, ששלומי אמוני ישראל נלחמו מלחמה מרה כדי למנוע אותן. אך הייתה זו מלחמה אבודה מראש. שהרי כל עצמה לא באה אלא לשַׁמֵּר מציאות שאבד עליה כלח כדי להציל את האמת התלויה בה. אך זהו דבר שאיננו יכול להצליח. ולפיכך התבוסה במלחמה הייתה בלתי נמנעת. אך דווקא תבוסה זו של שלומי אמוני ישראל תביא בסופו של דבר לידי ניצחון האמונה. שהרי יוכח ממנה שרק המציאות מתחלפת מדור לדור, ואילו האמונה היא נצחית וקיימת מדור לדור. אין היא תלויה במציאות החולפת של כל דור, אלא היא למעלה מכל מציאות, והיא נותנת משמעות לכל מציאות מתחלפת.

ד. מהפכת מעמד האישה

לשלוש המהפכות האלה יש להוסיף את המהפכה הרביעית, שהתחוללה על ידי הרצון להשוות את מעמד האישה למעמד האיש. יש גם במהפכה זו כל סימני ההיכר של שאר המהפכות, ששלומי אמוני ישראל נלחמים כדי למנוע אותן – אך כל כוונתם היא רק לשַׁמֵּר מציאות שהייתה ואיננה עוד. ולפיכך גם זו היא מלחמה אבודה מראש, שאין כל אפשרות לנצח בה. אולם יש במהפכה הזאת גם דבר המייחד אותה משאר כל המהפכות מסוג זה. שהרי אין היא מתנגשת רק עם הרצון הטבעי של יהודים דתיים לקדש את מציאות העבר, אלא הגשמתה המלאה

והקיצונית תביא גם לידי התנגשות עם ההלכה. ולפיכך ספק אם יכולה מהפכה זו להשיג את מטרתה הסופית. דבר זה אמור גם אם ההלכה תגלה גמישות מרבית בכל התחומים וגדולי תורה ימצאו דרך לפתור במוחלט את בעיית כל העגונות ומסורבות הגט, יתקנו תקנות להשוואת כל זכויות הממון של האישה לאלה של האיש וגם יתירו לנשים להתפלל במניין של נשים, שסדר התפילות שבו יהיה דומה לזה של מניין הגברים – עדיין לא הועילו בתקנתם. שהרי עדיין נשארו מצוות שונות שהאישה פטורה מהן, כגון אחדות ממצוות עשה שהזמן גרמן וכן מצוות תלמוד תורה. ואף על פי שהיום הנשים כבר קיבלו על עצמן לקיים את רוב המצוות האלה, עדיין הן מודעות יפה לנחיתות מעמדן. כי הן יודעות, שהן מקיימות את המצוות האלה רק בהתנדבות ונטולות עליהן שכר כמי שאינו מצווה ועושה, ואילו אחיהם חייבים לקיים את כל המצוות והם נוטלים עליהן שכר כמי שמצווה ועושה. והבדל זה גם בא לידי ביטוי מעשי כגון היושב בסוכה קטנה, שחלק מן הסכך שלה הוא פסול, על כורחו יאמר לבנות לשבת תחת הסכך הפסול, כדי שהבנים יוכלו לשבת בסוכה כשרה. וכאן שום תקנה לא תועיל לבטל את ההבדל שבין מצווה שמקיימים אותה בהתנדבות ובין מצווה שחייבים לקיים אותה.

ובעניין זה רוצה אני לספר עובדה מניסיוני החינוכי. כאשר בתי הייתה עדיין בגיל גן-ילדים, שאלה אותי באחד הימים: מדוע רק הבנים מברכים על הציצית? השבתי לה בשאלה: מי מהילדים בגן הוא שובב יותר, פראי יותר, 'מרבץ' יותר – הבנים או הבנות? היא השיבה לי, כמובן, רק הבנים משתוללים, ואילו הבנות הן ילדות טובות. ואז אמרתי לה: בגלל זה הבנים צריכים ללבוש ציצית. אלמלא הציצית בכלל לא היה אפשר לרסן אותם. תשובה זו הניחה את דעתה לחלוטין, ושוב לא התעוררו בה נטיות פמיניסטיות. היא הבינה מאז ולתמיד שאישה פטורה ממצוות אחדות – לא מפני שאין היא ראויה להן – אלא מפני שאין היא זקוקה להן.¹⁰

שנים רבות לאחר מכן הוזמנתי לתת שיחה לפני תלמידות בית ספר תיכון בבאר שבע שביקרו בירושלים. הבנות שאלו אותי מדוע נשים פטורות מתלמוד תורה. בתשובתי שאלתי אותן אם הן מכירות משפחות הרוסות, ומי לדעתן אשם בדרך

10 גם מהר"ל מפראג וגם הרב הירש פירשו כך את פטור הנשים מרוב מצוות עשה שהזמן גרמן.

כלל בהרס הנישואין. תשובתן לא הניחה מקום לספק: בדרך כלל הבעל הרס את חיי המשפחה, מפני שמצא לו מאהבת, או מפני שהוא נוהג באלמות כלפי אשתו, או מפני שהוא מבלה עתותיו במשחקי קלפים ובהימורים וכך מפסיד את כל כספו וכיוצא באלה. אז אמרתי לבנות, הנה זאת היא הבעיה. כאשר הגבר חוזר מן העבודה, הוא מחפש לו מקום לנוח מעמל היום; ומאליו הוא נמשך אל בתי הקפה ומקומות השעשועים, ושם העין רואה והלב חומד והיצר מפתה – ומה יעשה האיש ולא יחטא. והאפשרות היחידה לחסום בפני הגבר את הדרך אל המקומות האלה היא למשוך אותו אל בית המדרש. שם ימצא את התורה שתהיה לו שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת, הסיפוק הרוחני שהוא ימצא בלימוד התורה יהיה שקול בעיניו עשרת מונים כנגד כל סיפוק שהיה יכול למצוא מחוץ לכותלי בית המדרש.

אולם כל הדברים האלה אמורים רק בגבר ולא באישה. שכן כל חייה של האישה הם שליחות ומילוי ייעוד, בין שהיא משתתפת עם הבעל בפרנסת הבית, בין שהיא צופיה הליכות ביתה, בין שהיא דואגת לשלומם הגופני והרוחני של בני הבית – מהתינוק שבעריסה ועד הגדול שבחבורה – שעיני כולם בה תלויות, וכל מחסורם עליה. והשליחות הזאת אין לה קצבה ולא זמן מוגדר, אלא היא מוטלת עליה בלא הפוגות מהשכם בבוקר ועד מאוחר בלילה, ולפעמים גם שנתה לא תערב לה מרוב דאגתה לשלום בני ביתה. וכאשר כל חייו של אדם הם קודש למילוי שליחותו, אין העין רואה ולא הלב חומד ולא היצר מפתה – מתי תמצא האישה זמן והזדמנות לבוא לידי חטא? ולפיכך כאשר הנשים מקנאות באנשים ומבקשות שגם להן תינתן מצוות עשה ללמוד תורה, הייתי משיב להן מעין התשובה שמשה רבנו השיב למלאכי השרת שביקשו שהתורה תינתן להם, ולא לבני אדם: כלום יצר הרע יש בכן, שאתן מסוגלות להכניע אותו רק באמצעות לימוד תורה? לשם מה הנשים צריכות לעסוק בתורה, כאשר כל המעלות שהגבר יכול להשיג רק באמצעות לימוד תורה כבר מוקנות להן בעצם טבען – בלא עמל ובלא מאבק?

משמעות זו של מצוות תלמוד תורה – כתריס מפני היצר – מבוארת בדברי חכמים במקומות רבים. כגון: בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין;¹¹ או: לעולם ירגיז

11 קידושין ל, ע"ב; וברור מן ההקשר שם שהכוונה היא ללימוד התורה ולא לקיום מצוותיה.

אדם יצר הטוב על יצר הרע, אם ניצחו מוטב, ואם לאו – יעסוק בתורה;¹² או: אין יצר הרע נכנס לבית המדרש;¹³ או: אם פגע בך מנוול זה (=היצר הרע), משכהו לבית המדרש¹⁴ – ועוד מאמרים רבים כיוצא באלה. ולפיכך קשה מאוד להבין, איך אפשר לחייב את האישה לעסוק בתורה, שהרי אין היא נפגשת כלל עם 'המנוול הזה', ואין היא מכירה את שפתו – איך תמשוך אותו לבית המדרש? ואם תלך לבית המדרש בגפה – בלי לווית 'המנוול' – מה תעשה שם לבדה, בלי חברותא? והלוא לימוד התורה איננו אלא בבחינת 'תבלין' ליצר, וכי דרכו של אדם לאכול את התבלין בפני עצמו – אם אין לו תבשיל הזקוק לתבול?

על כן, הוויכוח על חיוב האישה במצוות תלמוד תורה מתנהל במישור עקום ומשובש לחלוטין. רגילים לטעון שהכושר האינטלקטואלי של האישה איננו נופל במאומה מזה של האיש, ולפיכך יש לחייב גם את האישה ללמוד תורה. אולם הראיה איננה ממין הטענה; היא מוכיחה רק שגם האישה מסוגלת ללמוד תורה, אך עדיין אין בה כדי להוכיח שהאישה גם חייבת ללמוד תורה. וכדי להוכיח את הדבר הזה עלינו להראות שיפה כוח האישה ככוח האיש לא רק בתחום האינטלקטואלי – אלא בתחום העבריינות והפשיעה. הוזה אומר: אין די להוכיח שמספר המדעניות, המשוררות, הסופרות והעיתונאיות הוא כמספר עמיתיהן ממין זכר, אלא עלינו להוכיח שגם בתחום העבירות על המוסר הטבעי אין הנשים נחותות מהגברים, ומספר הנשים הרוצחות הוא כמספר הגברים הרוצחים, ונשים גונבות, מבריחות סמים, פורצות ושודדות בנקים, שכיחות לא פחות מהגברים העוסקים בכל אלה – ובכלל שמספר בתי הסוהר לנשים הוא כמספר בתי הסוהר לגברים. את הסטטיסטיקה הזאת לא ערכתי, אבל כמדומה אני שהנשים עצמן מסכימות שכל אלה הם פשעים גבריים מובהקים. והשיח הציבורי גם מאשר את הסברה הזאת. שהרי מקובל לומר שכל המלחמות פורצות רק מפני שהעולם נתון לשלטון הגברים. אך אילו היו הנשים מנהיגות את המדינות, הן לא היו פותרות את הסכסוכים הלאומיים בדרכי אלימות, אלא היו מיישבות את המריבות בדרכי שלום. ובכל כגון זה אפשר לסמוך על קול ההמון, שהוא כעין בת קול היורדת מן השמים.

12 ברכות ה, ע"א.

13 מדרש שוחר טוב תהלים קיט.

14 סוכה נב, ע"ב.

וראוי להזכיר כאן עוד עניין. סתם 'יצר הרע' הנזכר בלשון חכמים הוא יצרא דעריות, כדרך שסתם 'עברה' בלשונם היא חטא בתחום המין. היצר המיני הוא העז שבכל היצרים, והשליטה בו היא כמעט למעלה מכוח אנוש. ולפיכך כאשר חכמים אומרים, שלימוד תורה מגן מפני היצר הרע, כוונתם לומר, שרק בכוח לימוד התורה יכול אדם להתגבר על פיתויי היצר המיני, וכמדומה אני שלא אטעה אם אומר שהיצר המיני שולט ומכניע את הגבר יותר מאשר את האישה. וחכמים גם נתנו לכך הוכחה ניצחת שאין עליה תשובה: צא וראה בשוק של זונות – מי שוכר את מי!¹⁵ ואזכיר כאן ברמז עניין נוסף: מועטים מאוד אותם יחידי סגולה שלא נכשלו מימיהם בעוון שמירת הברית. ונדמה לי שהבת הצעירה איננה יודעת כלל מה עובר על אחיה באותה תקופה.

ואולם, אף על פי שהנשים מסכימות בדרך כלל לנחיתותן בתחום העבריינות והפשיעה, הן סבורות שיש לחייב אותן בתלמוד תורה, כדרך שמחייבים את הגברים. ואין הן מבינות שבכך הן מציגות השקפה הסותרת את עצמה. ולא עוד, אלא יש בכך גם משום פגיעה בכבוד האישה. שהרי מצוות תלמוד תורה מחייבת את האיש לעסוק בתורה יומם ולילה. ואם רצונו לפנות את לבו לדברי הבאי, עליו לחפש לו שעה שאינה לא יום ולא לילה כדי לעסוק בה בדברים בטלים. וכך הוא שרוי במתח מתמיד של לימוד תורה וחשש מפני עוון ביטול תורה. והוא מקבל על עצמו ברצון את העול הזה ואת המתח הזה, כי הוא יודע שלולי תורת ה' שעשועיו, כבר היה 'המנוול' הזה פוגע בו ומושך אותו אל 'שעשועים' אחרים, שהעין רואה והלב חומד והיצר מפתה להשתעשע בהם. ואם נחייב גם את האישה לקבל על עצמה את כל העול הזה ואת כל המתח הזה, הרי פירוש הדבר, שגם היא חשודה לנצל את שעות הפנאי שלה ללכת אחרי יצרה הרע המפתה אותה לעבור עברה. ועצם החשד הזה פוגע בכבוד האישה בלא כל הצדקה. אכן איש שאיננו עוסק במלאכה ולא במצוות וגם איננו לומד תורה הוא פגע רע ומהווה סכנה לעצמו ולציבור, כנגד זה אישה פנויה תמצא לה תמיד עניין לעסוק בו – בתחום הקודש או בתחום החול – או תמתין בסבלנות עד שתגיע שעתה למלא שליחות. ואין היא צריכה לחשוש ש'המנוול' הזה ינצל את שעת הפנאי שלה וישיא אותה לדבר עברה. כי המנוול איננו נמצא כלל בסביבתה, ואין לו מסילות ללבבה, ולפיכך אין לה סיבה לפחד ממנו.

15 כתובות סד, ע"ב.

סיפרתי למעלה סיפור על בתי כשהייתה עוד בגיל הגן. עתה אוסיף עוד סיפור עליה כאשר כבר הייתה אם לבנים ולבנות. ארבע בנותיה הראשונות היו משחקות לתומן במשחקי הילדות, בקפיצה על החבל ובטיפול בבובות, וכאשר ילדה אחר כך את בנה הראשון, היו כל הבובות הללו מוכנות בחדר הילדים. אך הוא לא מצא בהן כל עניין, ולא נחה דעתו עד שלא קנו לו כדור גדול, שכילה בו את כל כוח רגליו בבעיטות פראיות. ואחר כך הוא עשה לו תערוכה של מכוניות צעצועים, מכוניות אזרחיות ומכוניות צבאיות, והוא היה בקי בשמות כולן והכיר גם את הדרגות הצבאיות של החיילים שביקרו בבית הוריו בדרכם מהישיבה או מהצבא. וכבר ראיתי בעיניי את החייל שלעתיד, וידעתי שזה הקטן גדול יהיה, והוא יילחם בגבורה את מלחמות ה' להגנת עמו וארצו. אולם אחר כך הוא הגיע לבית הספר וכבר התחיל ללמוד תורה ובעיניי ראיתי, איך התורה התחילה 'להתיש את כוחו', וכבר הסיח את דעתו מכל משחקי הצבא וכבר שם את פעמיו לכיוון בית המדרש. ולא יכולתי שלא להתרגש מול המראה הזה של החייל בכוח ההולך והופך לתלמיד חכם בפועל – וידעתי בוודאות, שגם 'המנוול' הזה יודע – שעל הילד הזה לא תהיה לו שליטה. המלחמה אתו היא אבודה מראש – עוד בטרם התחילה.

אולם אף על פי שאין טעם לחייב את האישה להגות בתורה 'יומם ולילה', אין היא פטורה מללמוד תורה כמיטב יכולתה. שהרי היא חייבת לקיים את הרוב המכריע של המצוות המעשיות ואת כל המצוות המסורות ללב ולאמונה. וכבר אמרו חכמים שלא עם הארץ חסיד; ואי אפשר לקיים מצוות בלי לדעת על בורין את כל פרטי דקדוקי הלכותיהן. ולשם כך אין די ללמוד 'פרקים נבחרים' מהתורה כגון ספר קיצור שולחן ערוך המסכם את כל ההלכות המעשיות הנוהגות בזמן הזה, שהרי כל תלמיד חכם יודע מניסיונו האישי, איך הלכה שנתחדשה בענייני קדשים יכולה להשפיע על הלכה המתבארת בשולחן ערוך בחלק אורח חיים. ולפיכך רק ידיעה יסודית והבנה מעמיקה בכל התורה כולה מאפשרת לקיים את כל מצוותיה. ותורת ה' היא משיבת נפש רק כאשר היא 'תמימה' ושלמה; ומשפטי ה' הם אמת רק אם צדקו 'יחדיו'. ולא עוד, אלא רק ידיעת התורה ואהבת התורה יכולות להביא את האדם לידי ידיעת ה' ואהבת ה' ואהבת ישראל. ואלו הן מעלות שהשגתן מוטלת על כל זרע ישראל – מאיש ועד אישה, מנער ועד זקן. ולפיכך נוהגים כבר היום בבתי אולפנא ובמדרשות, שהבנות לומדות תורה שבכתב וגם תורה שבעל פה בלא הבחנה של ממש, וכבר הגיעו בהם לידי הישגים נאים. ומספרים על הרב צבי יהודה קוק שהיה נותן שיעור קבוע לנשים בענייני אמונה. וכאשר שאלו אותו תלמידיו מה ראה על ככה, השיב להם בתמימות: כמדומה אני

שאמונה איננה מצוות עשה שהזמן גרמה... וכבר נהגו נשים בכל תפוצות ישראל לברך את ברכת התורה, שהרי גם הן חייבות ללמוד תורה – כדי לדעת את מצוותיה.¹⁶

ואולם, אילו הייתה זו המטרה היחידה של לימוד תורה, לא הייתה מצוות תלמוד תורה מנויה לעצמה בין תרי"ג המצוות, שהרי מצווה זו כבר הייתה משתמעת מאליה מתוך החובה לקיים את מצוות התורה. והעובדה, שמצוות תלמוד תורה היא אחת מתרי"ג המצוות, מוכיחה, שיש למצווה זו גם משמעות עצמאית, שאיננה קשורה כלל לקיום שאר המצוות. שכן רצון ה' שאדם 'יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה שאין מחשבת עבירה'¹⁷ מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה,¹⁸ ואין אדם יוצא ידי חובה זו על ידי שהוא לומד תורה פעם או פעמיים ביום; אלא הוא חייב לעסוק בתורה יומם ולילה ולהימנע תמיד מביטול תורה, לבל ימוש ספר התורה מפיו אפילו רגע אחד. וזו היא מצווה המוטלת על האיש בלבד. שכן ירדה תורה לסוף דעתו של האיש, שאי אפשר להשאיר אותו אפילו רגע אחד בלי עול על צוואריו – עול מצוות או עול דרך ארץ או עול לימוד תורה. שאם לא יעסוק בתורה, סופו שיעסוק בדברים בטלים ובדברים אסורים והאיש המתהלך 'בלי עול' סופו שיהיה בן 'בליעל'. וכל הדברים האלה אינם עניין לאישה, ואין היא זקוקה להם. וכבר אמרו חכמים שרק הבן צריך שימור ואילו הבת שומרת את עצמה.¹⁹ ולפיכך גם אחרי שכבר חייבנו את האישה ללמוד את כל התורה כולה, עדיין דברי חכמים קיימים: מצוות תלמוד תורה המפורשת בתורה כמצווה עצמאית היא מצווה המוטלת על האיש, ולא על האישה.

ועל פי זה יש להבין גם את העובדה, שלימוד תורה והתלמוד עמד תמיד במרכז החיים והשאיפות של ישראל, וזהו אחד מסימני הייחוד של העם הזה. דומה, שרק בישראל מצויה אותה תופעה מופלאה, שכל צעיר המכבד את עצמו יבלה את

16 יש מקום לשאול איך מברכים על מעשה שכל עצמו איננו מצווה, אלא רק 'הכשר מצווה'. אולם השו"א בני נזר, יורה דעה, סימן שנ"ב (ה), ואכמ"ל.

17 הרמב"ם נוקט לשון "מחשבת עריות", אך אפשר, שהוא מזכיר רק עברה זו, משום שהדברים אמורים שם לסיום הלכות איסורי ביאה.

18 רמב"ם, הלכות איסורי ביאה כב, כא.

19 נדרים לז, ע"ב.

מיטב שנות נעוריו באוהלה של תורה, ואחרי שהגיע לבגרות לא ייתן דעתו ללמוד מקצוע שיוכל להתפרנס בו, אלא יגלה למקום של תורה ושם יעשה לו רב כדי ללמוד מפיו את דבר ה'. והמחזה של צעירים פורחים ורעננים החובשים את ספסל בית המדרש ולומדים בחברותא יומם ולילה, וכל חפצם הוא למלא את כרסם ש"ס ופוסקים – במקום להכשיר את עצמם לעבודה ולקריירה – זה הוא מחזה מרנין ושובה לב. ואדם מן החוץ הנקלע אל חבורת הצעירים האלה ורואה את הלהט שבו הם לומדים ועמלים ומתווכחים יכול רק לשאול, מה הוא המקצוע המפרנס שהם מנסים להשיג בלימודיהם. ואין הוא מאמין למשמע אוזניו כאשר משיבים לו, שהם לומדים שלא על מנת לקבל פרס, והם משקיעים את כל כוחם בלימוד הזה, מפני שהם יודעים שאין אדם יכול להיות יהודי, אלא אם כן הוא יושב ולומד כל היום וכל הלילה, כדי שספר התורה הזה לא ימוש מפיו ולא יישאר ריק מדברי תורה אפילו רגע אחד, ואותו אדם מן החוץ הרואה ושומע את כל אלה יכול רק לשאול את עצמו, אם יש עוד אומה ולשון שיש לה נוער כזה.

והאמור בצעירים אמור גם בזקנים. מעשה היה ביהודי אמריקני עשיר שביקר בארץ וביקש להכיר את מפעלות המדינה. במסגרת סיורו הראו לו את האוניברסיטה ואת מכון וייצמן ואת התעשייה האזרחית והצבאית, אך הוא לא מצא עניין בכל אלה, שכן לטענתו מפעלים כאלה – מפוארים הרבה יותר – מצויים בשפע גם באמריקה. אחר כך הוא נפגש עם יהודי חכם, בעל שיעור קומה,²⁰ והלה אמר לו: בוא ואראה לך דבר שלא תמצא כדוגמתו בשום מקום: מערכת גדולה ומסועפת של שיעורים המתקיימים בכל יום אחרי תפילת ערבית בכל עיר ובכל כפר – בכל מקום שאנשים מתאספים בו לתפילה. והמערכת פועלת מאליה בלא יד מארגנת, והמורים מלמדים בהתנדבות, והתלמידים הם אנשי עמל הבאים אל בית הכנסת אחרי שסיימו את עבודתם, והם עוסקים שם שעה או שעות בעבודה אינטלקטואלית, שאיננה תורמת דבר לפרנסתם, והם לומדים שם שלא על מנת לקבל פרס או כל תועלת חומרית או רוחנית – ואחר כך הולך האיש את האמריקני אל בית הכנסת הקרוב והראה לו את חבורת ה'בעלי בתים' היושבים ועוסקים שם בתורה ואמר לו: חבורה כזאת תמצא עכשיו בכל בית כנסת בכל רחבי המדינה. היש לכם באמריקה תופעה כזאת?

20 היה זה יהודה אבן שמואל שתרגם מחדש את ספר הכוזרי וחלק של ספר מורה נבוכים. שמעתי את הסיפור הזה מפי הרב יהודה עמיטל ששמע אותו מפי אבן שמואל עצמו.

אנחנו כבר הורגלנו לתופעה הזאת, ושוב אין היא מעוררת בלבנו השתאות או התפעלות. ולפיכך אין אנחנו מודעים כלל לפלא הזה של לימוד תורה הנפוץ בכל שדרות העם, צעירים וזקנים כאחד. אך פלא שאדם הורגל אליו לא חדל על ידי כך להיות פלא, ולפיכך חובה עלינו להבין את מקורו ואת סוד כוחו. ודומה, שלא נטעה אם נאמר, שהפלא הזה הוא תוצאה של התודעה המושרשת בלב כל יהודי, שתלמוד תורה הוא מצווה השקולה כנגד כל המצוות. ורק הרצון לקיים את המצווה הזאת יכול להביא את הצעירים לשיבות ואת הזקנים לבתי המדרש ולבתי הכנסת כדי לעסוק שם בתורה – איש איש כפי יכולתו. וכל הרואה את האנשים האלה יושבים ועוסקים בתורה גם מבין על שום מה נתחייבו לקיים את המצווה הזאת. כי הוא יודע בדיוק מה הם היו עושים אלמלא התורה שמשכה אותם אל הישיבה ואל בית המדרש. 'המנוול' הזה היה פוגע בהם ומושך אותם ללכת אחריו. ולא עוד אלא אפשר, שהמנוול הזה אכן כבר פגע בהם, והם הצליחו להימלט ממנו רק על ידי שמשכו אותו אל בית המדרש. ובכוח הסובלימציה עלה בידם להפוך מר למתוק ולנצל את כוח היצר לעשות חיל בתורה. ומאליו הוא גם יבין, מדוע הפלא הזה, המייחד את ישראל משאר כל האומות, התגשם מאז ומתמיד רק באמצעות הגברים. באותה שעה הוא גם יבין את סוד כוחה המוסרי של אומה זו, שצעיריה עוזבים את אביהם ואת אמם רק כדי לדבוק באישה שיוכלו להיות נאמנים לה כל ימי חייהם; וזקנים שבהם אכן שומרים אמונים לאשת נעוריהם, ועד זקנה ושיבה זוכרים לה את חסד נעוריה שסייעה עמם לבנות את ביתם המשותף לתורה, לעבודה ולגמילות חסדים.

על יסוד הדברים האלה נדון עתה בסיכוייה של המלחמה להשוואת מעמד האישה למעמד האיש. מלחמה זו עודנה רחוקה מסיומה, אך ההישגים שהושגו כבר נותנים תקוות טובות גם לעתיד. אביא כאן רק דוגמות אחדות. לפני שנים אחדות רעשה הארץ כאשר הרבנים לא הסכימו שאישה תהיה חברה במועצה הדתית, וברוב המכריע של בתי הספר בארץ ובתפוצות לא התירו לבנות ללמוד תלמוד. ואילו היום שכיחים בתי הספר המלמדים תלמוד לבנות, ואפילו הרבנים כבר התרגלו להופעת טוענות רבניות בדין תורה. על אלה יש להוסיף דוגמות רבות מהווי בית הכנסת כגון המנהג הנפוץ היום של נשים הקוראות מגילת אסתר במניין של נשים והאומרות קדיש יתום בבית האבלים. ומצויים גם היתרים אחרים נועזים הרבה יותר. חרם דרבנו גרשום כבר שינה לבלי היכר את כל צביון המשפחה היהודית. הוסיפו על כך בדורות האחרונים, כאשר התירו אישה שבעלה טבע במים שאין להם סוף, והתירו גיור לשם אישות. וכוחא דהיתרא לא פסק גם

בדורנו כאשר התירו לכהן את אשתו המודה שנאנסה. היתרים נועזים אלה מצטרפים להיתרים דומים מחוץ לתחום האישות: בדורות האחרונים מצאו דרך להתיר הלוואה בריבית, לקיים חמץ בפסח, להתיר חילול שבת לפיקוח נפשו של גוי; ובדור שלנו נמצאה דרך להתיר לכהן ללמוד רפואה. וכך יש מקום להניח, שיימצאו גם בעתיד גדולי תורה שיראו את דמעת העשוקים ואת סבל המקופחים ויטכסו עצה ויתקנו תקנות כדי להקל על המצוקה ולחלץ את המדוכאים מן המצר.

והאמור בתחום הזכויות אמור גם בתחום החובות. כבר היום נוהגות נשים לקיים את רוב מצוות עשה שהזמן גרמן ואף לברך עליהן, וכולן לומדות תורה. אולם בשנים האחרונות אנחנו עדים להתפתחות מפתיעה, הראויה לתשומת לב דווקא על רקע הקיפאון שעודנו שולט בחוגים אחרים. בבני ברק עדיין מצויים גברים האוסרים על נשותיהם ובנותיהם ללמוד חומש עם רש"י. ואילו בחינוך הדתי-לאומי בנות לומדות ומתעמקות בגמרא עם מפרשים, ולפעמים הן אוהבות את תלמודן יותר מאחיהן בחדר או בישיבה. שמעתי על צעירה שכבר סיימה את הש"ס. והואיל וזו היא תופעה נדירה גם בקרב בחורי הישיבות הרי כאן חזרה על אותו סיפור המובא בתלמוד, שנמצאו הבנות זריזות והבנים שפלים.²¹ ואחרי שכבר נפתח שער התלמוד לפני הנשים, אין איש יכול לדעת, היכן תיעצר המהפכה הזאת. וכל אלה הסבורים שכבוד הגבר תלוי בכך שאשתו היא בגדר עם הארץ, יש להם ממה לחשוש. והחזון של אישה היודעת לפלפל בתלמוד ובהלכה כאחד מגדולי ישראל איננו עוד בגדר חלום באספמיא שאין בו ממש. כי החלום הזה יכול להפוך למציאות – והדבר תלוי רק ברצון הנשים. וגם עליהן אפשר להחיל את אמרתו הגדולה של הרצל: 'אם תרצו – אין זו אגדה'. ואם הנשים אכן ירצו, איש לא יוכל למנוע את ניצחון המהפכה הזאת, שתתחולל – לרצוננו או בעל כורחנו.

גם אחרי שהמהפכה הזאת כבר תשיג כמעט את כל יעדיה, עדיין תתקיים נחיתות האישה בתחום אחד: שום תקנה ושום רב ושום בית דין – של אנשים או של נשים – לא יוכלו לשנות את ההלכה הפוטרת מדאורייתא את האישה מחלק של המצוות שהזמן גרמן ומהמצווה העצמאית של תלמוד תורה. הלכה זו תביא מאליה לידי כך, שהמוטיבציה של האישה ללמוד תורה תהיה חלשה יותר מזו של

21 גיטין כה, ע"א.

האיש. כי האישה תדע תמיד שלימוד התורה שלה איננו אלא בגדר 'הכשר מצווה', שהרי הוא רק מאפשר לה לקיים מצוות אחרות.²² ואילו האיש ידע – מיום שעמד על דעתו – שלימוד התורה שלו איננו רק מאפשר לו לקיים את כל המצוות, אלא הוא עצמו מצווה השקולה כנגד כל המצוות. כתוצאה מכך לימוד התורה יעורר תחושת 'שמחה של מצווה' בלב האישה פחות מאשר בלב האיש.²³ ועובדה זו תגרום בהכרח, שמספר הנשים המקדישות את כל חייהן ללימוד תורה יהיה קטן ממספר האנשים המגשימים את האידיאל הזה. ונחיתות זו של האישה היא תוצאה ישירה של נחיתות האישה בתחום הפשיעה והעבריינות. ובמסגרת עולם הנוהג כמנהגו אין כל סיכוי שנחיתות זו תתבטל. אכן כל עוד מספר הנשים הרוצחות והמכות והשודדות הוא קטן ממספר הגברים העוסקים בכל אלה, גם מספר הנשים העוסקות כל ימיהן בתלמוד יהיה קטן ממספר הגברים שלימוד התלמוד הוא במרכז שאיפותיהם. וכל עוד מספר בתי הסוהר לנשים הוא קטן בלא שיעור ממספר בתי הסוהר לגברים, גם מספר המדרשות לבנות יהיה קטן בהרבה ממספר הישיבות. ודומה שאין לנשים סיבה לשאוף לביטול הנחיתות הזאת של הנשים – או לקנא באנשים על עדיפותם בתחום זה.

22 וראו גם את פירוש מהר"ל מפראג (בהקדמתו לספר תפארת ישראל) לנוסח ברכת התורה המקובל בידי האשכנזים: 'וציוונו לעסוק בדברי תורה'. לדעתו, נוסח זה רומז שנצטוונו רק לפנות את מחשבותינו לדברי תורה, 'לעסוק' בהם ולהתאמץ להבין אותם. וקיימנו את המצווה הזאת גם אם לא הצלחנו להבין את מה שלמדנו. אולם נראה לי, שדברים אלה אינם אמורים בנשים. שהרי הן נצטוו רק להכשיר את עצמן לקיים את המצוות באמצעות תלמוד תורה. ואם לא הבינו את מה שלמדו, לא יצאו ידי חובתן, שהרי לא הכשירו את עצמן לקיים את המצוות. אף על פי כן הן מזכירות בברכת התורה את המצווה 'לעסוק בדברי תורה'. שהרי גם הן מקיימות מצווה בעצם ה'עסק' בתורה ואף נוטלות עליו שכר (כמי שאינו מצווה ועושה), ולפיכך הן יכולות לברך על קיום המצווה הזאת, כדרך שהן מברכות גם על הישיבה בסוכה. אולם דברים אלה אינם אמורים לשיטת השולחן ערוך, האוסר לנשים לברך על הישיבה בסוכה. אך נוסח ברכת התורה לפי השולחן ערוך הוא 'וציוונו על דברי תורה'. ונוסח זה מתאים לכל אדם. שהרי כל ישראל נצטוו על דברי התורה: האנשים – לעסוק בהם, והנשים – להבין אותם.

23 וראו גם שו"ת שאגת אריה סימן ס"ט. נאמר שם, שמצוות שמחת יום טוב כוללת גם את החובה ללמוד תורה ביום טוב, שהרי פקודי ה' ישרים משמחי לב אולם תלמוד תורה משמח את הלומד רק משום שהוא יודע שהוא מקיים בתלמודו מצווה גדולה השקולה כנגד כל המצוות. משום כך נשים פטורות מללמוד תורה ביום טוב, אף על פי שגם הן חייבות במצוות שמחה.

